

ARH Diss. B-25748

T R Ü
N S V L AJALOO KATEEDER

S. VARKEL

HERZEN

VÕITLUSES PÄRISORJUSE JA ÍSE-

VALÍTSUSE VASTU

(DÍPLOMITÕÕ)

TRÜ NSVL ajal.
kat. n. 1168.

TARTUS 1951

ARHIIV
TARTU ÜHIVK

Sisukord

Eessõna		1
<u>I</u> Sissejuhatus		3
<u>II</u> A. H. Herzyn ja tema maailmavaate kujunemine		20
<u>III</u> Herzen võitlus pärisorjuse ja isevalitsuse vastu enne 1861. aasta talurahvareformi		
1. Herzen - „vene ratsionalismi“ teooria looja		47
2. Herzeni poolt loodud „Vaba Vene Priikikopa“ tähtsus võitluses pärisorjuse ja isevalitsuse vastu		59
3. Herzeni „Holokol“-aktiivne pärisorjuse ja isevalitsuse vastu võitleja 1861. aasta talurahvareformi ettevalmistusperioodil		70
<u>IV</u> Herzeni revolutsiooniline tegevus pärast 1861. aasta talurahvareformi		
1. Herzeni revolutsiooniliseuse kasv		89
2. Herzeni lõplik lahkulöömine liberaalidest		103
<u>V</u> Herzeni revolutsioonilise tegevuse tähtsus		117
<u>VI</u> Kokkuvõte		124
Kirjanduse loetelu ja tsituuminide kasutatud lühendid		130

Eessona

xix sajandi 1. poole vene revolutsioonilise liikumise aadliperioodi üheks olulisemaks esindajaks dekabristide kõrvale oli Aleksander Ivanovitsi Herzen, kes jätkas nende võitlustraditsioonide edasi viimist Nikolai I ku reaktiooni ajada surve all.

Käsitleva töö ülesandeks ongi märida Herzeni kui aadli hulgest tõusnud revolutsioonilise võitleja arungut vene elu tegelekuse ja Euroopa revolutsioonilise liikumise jonnal revolutsioonilises demokraadiks. Lahendades seda küsimust, püüab käesolev töö valgustada lähemalt Herzeni dialektilist arungut, mille esinood esialgselt tõrkumised liberalismi ja demokraatismi vastu, kuid mille siiski jäi lõpptulemuslikult peale revolutsiooniar-demokraat, kes oma tegevuse viimastel aastatel jõudis üha lähedal Marxi I Internatsionaali ideele. Valgustades Herzeni dialektilist arungut, mille jaoks ta vabaneb liberaals.

test kallanutest, on antud töö eesmärk näidata just Herzeni revolutsioonilise võitluse suuvest ja tähtsust vene revolutsioonilise liikumise edasise küljemise suhtes.

Kasutades väärustusloku allikmaterjal, mis on kogutud Herzeni teoste täielikku kogusse ja mis moodustab tema kirjandusloku - publitsistloku loomingu, taetus käesoleva töö autor oma ülesande lahendamisel eelkõige lenni poolt kirjutatud artiklile „Herzeni mälestuseks“, millele on antud gniaalsed ja põhjapanevad seisukohtad suure revolutsioonilise demokraadi tegevuse hindamiseks. Samuti kergendavad antud teema marksisistloku käsitlemist mitmed nõukogude ajaloo teadlaste poolt kirjutatud uurimused Herzeni kohta.

Kuna käesolevaks tööks kasutada olevat allikmaterjalide hulka on niivõrd ulatuslik, siis oli autoril harkusi selle põhjalikuma läbitöötamisega. Antud lavakaardidone teema nõuab niisuguse pikemaajalist teadustööd, et anda siigaramat analüüsi Herzeni revolutsioonilise tegevusele. Kuid vaatamata harkustele, avaldab autor siiski arvamist, et käesolev töö suudab, kuigi tagasihoidlikult, näidata Herzenit kui revolutsionääri-demokraati, kelle panus vene rahva revolutsioonilise liikumise ajalukku on väga suur.

I Sissejuhatus

„Ümber pool sajandi kestee, ligikau-
 du möödunud sajandi 40. aastast 90. aastateni, Ve-
 nemaa usinadek mõtlemine otsis enehägematu, met-
 siku ja reaktioonilise tsarismi surve all ahnelt õiget
 revolutsioonilist teooriat, jälgrdes mustusväärse aga-
 ruse ja hooliga õiget „viimast sõna“ sel alal Eu-
 roopas ja Ameerikas,“¹ kirjutas Lenin 1920. aastal,
 iseloomustades tabavalt tingimust, millest rajas en-
 sele teed marksistlike maailmavaade Venemaal. Nõus
 otsustades ja võitlustes mängis suurt osa vene revolüt-
 sioonilis-demokraatlike liikumise, mis oli marxi-
 ulse ajastu progressiivse revolutsioonilise liikumise
 kulmnatsioonipunktiks. Sellepärast „... tutvumise Ho-
 nobate — 60-ndate aastate vene revolutsioonilis-
 demokraatlike tegevastega mitte ainult ei kavanda

¹ Lenin, Valitud teosed, II n, lk. 470.

meie kultuurilist sõlmaringi, mitte ainult ei karrata meis ... rahvuslike uhkustunnet, vaid aitab meid ka mõista osa, mida mängis ja jätkab mängima vene rahvas maailma ajaloo." ¹

XIX sajandi vene revolutsioonide - demokraatlikus liikumises omas tugevaima kooha Aleksander Ivanovitsi Hluzen kui revolutsionäär, publitsist ja literaat. Rea aastakümnete jooksul, alates sajandi 30-ndatest aastatelt kuni 70-ndate aastateni, oli A. I. Hluzen vene ühiskonna esirindeliku osa keskseks kujuks, koon- dades enese ümber kõik, mis oli Venemaal sotsiaalselt aktuaalne, uudsmelone, uut sõjaväe ja armeed. Alles Marx- istsel sotsialismis võis tähelepanuväärsemad tegelased, osutus ta vene sotsiaal - demokraatia eelnäijaks.

Hluzeni tegevuse käsitlemisel ei saa mööda minna voldsist vene sotsiaal - majandusloost ja poliitilistest elust, mille põhjal tõusis revolutsiooniline vabastusliikumine areng.

Samal ajal kui Lääne - Euroopa esirindelikes maades hakkas tööstuslik kapitalism arenema juba XVIII sajandi 2. poolel, jäi tsaar - Venemaa XIX sajandi alguses veel mahajäänud agraarmaaks.

¹ Мачеков, стр. 5.

Valitsevad feodaal-päriseripulikeud suhted produrdusse
 kapitalistlike suhte kiiremat tekkinost. Kõige kapitalismi-
 kus uue ühiskondlike formsioonide aktiivne areng hak-
 kas toimuma alles pärast 1861. aasta talurahvareforms,
 eli Venemaal sajad aluses süüsi putu nõrgalt mär-
 gata uute majanduslike elementide elemassole, mis aval-
 dus ulkoige maa majanduslike piirkondade spetsia-
 liseerumise ja kaasmivat kaubalis-rahaliste suhte aren-
 gus. Selle tagajärjel kaivas kaubavahetus nii see-
 kus ka välismaa suhtes. Maa majanduse veldne loot-
 lokkus võimaldas suuremat võtja, kha ning metsoma-
 terjale ekspordimist. Siiskaubanduse oras hakkasid
 erolise tähtsust omandama laavad, kus turustati põl-
 lumajanduse kaubalist saaduste peamine hulk, kuid
 kus olid tähtsateks kaubaartikliteks ka tööstus-
 like manufaktuuride lootid. Nimit kaivas ko ma-
 nufaktuurtööstus, kus sajad 2. aastakümnel viidi
 Lään-Euroopa uskujal läbi rida tehaste uuenduss.
 Sees sellega nurunes massinane import ning nõud-
 mine vabapaljalise tööjõu järele. Kapitalistlike töös-
 tus hakkas kõrvald tööjõu pärssivale tööjõule ra-
 patud possessioonide ja mõsomanufaktuure, kus töö-
 võtjaks olid väga madal. Nildselt kaivas aga ta-
 lupajatööstus, mille tagajärjel olid võimalike võtke-

te jõukate esilekerumise, kes jõudsid endid pärisori-
jusest vabaks osta. See oli talupoegade seas toimunud
diferentsseerumisprotsessi tulemusks.

Põllumajandus, mis oli Venemaa majan-
duslike elu alus, sisetis XIX sajandi alguses äärmis-
elt mahajäänuks, säilitades veel patriarhaal-
raalse iseloomu. Sellepärast toimus kaubalis-
rahaliste suhete aruimine põllumajanduses eriti aeglaselt; kuigi
nende arung lõi kaasa põhilised muudatused pärisori-
x talurahva ellu.

See- ja välismaubanduse laienenemine õhutas
mõisnike tõstma oma majapidamise tootlikkust, et
võimalikult rohkem produkti turustada. Klamitades ota-
vat pärisoriat tööjõudu, kustuspoorus põlluharimisel ka-
sutatar tehnika oli väga madal, niigi mõisnik ilhe
võimalusena tootlikkuse tõstmisel talurahva eksplua-
tatsiooni suurendamist. Mustamulle kubermangudes
karvas teotöö, mida saajds asendati strekiga.
Samal ajal püüdis mõisnik laendada künnoronda,
mis toimus uudsmaadi harimis, enamasti aga ta-
lupoegade jaosmaad kärpimis arvel. Paigude puhtu-
del riisid mõisnikud talupoega üle, kuumoonaal,
valdades need sellega maast ja tootmisvahundest. Mit-
ti-mustamulle kubermangude mõisnikud suurendasid

kaubalis-rahaliste suhete arengu mõjul olenud, mille hankimiseks siirdusid talupojad hooajatoodele linnaadesse ja manufaktuuridesse, jäädes samuti umale tegelekust põlluharimisest. Selline tootja lahtikiskumine maast oli feodaal-pärisorjuslike korra alustagede õõnestamine ning te vabastamine kapitalistlike suhete võrdolepääsuks.

Et saavutada oma majapidamises tootmise alal veelgi efektiivsemaid tagajärge, püüdsid mõned mõisnikud kasutada Lääne-Euroopa agrotehnika kogemusi põllutööde ratsionaliseerimisel ja viigarakel-dussistumise rakendamisel. Kuid need katsed põrkasid peagi kokku pärisorjuslike suhete rutinise olemusega. Oli võimatu kodjonoloogide põllumajandust pärisorise tööjõu kasutamisel, kuna aja vabapaejalise kvalifitseeritud tööjõu puudus. Kõrge karmlokkuna näis mõisnikul isegi päriseorjast talupoja oada tööjõu maksimaalne ärakasutamise. Puuvundades töökoormust ja ebakõrt, jätto mõisnik sageli talupojaga de koduses majapidamises töötamiseks vaid pühapäeva. Äärmiselt madala agrotehnika puurus kannatasid talupoegade põllud tihti põua ning ikalduse läbi. Nii jõe näiva eksploaturomise tagajärjel langes talumajapidamise võime iseseisvaks tootmismaks

ja talupoegi ähvardas tõsine väjandamine oht. Et kaits-
ta enda ja oma perekonna füüsilist olemasolu, kehtis es-
talupoeg ellukõrge oma majapidamist mõistliku eksplua-
tseerimise eest. Sellepärast kannas talupoegade seas
lihtöö ning tööki suurendamise järel rahulolematust
ja teravat klammivõitlust. Juba XIX sajandi esimesel
veerandil ulatus talurahva rahutuste arv sajani,
kujuures eriti põlmapaistev os. talurahva liikumine
ne võitl 1820-ndatel aastatel.

Siis, et pärisorine töö saatus vastasolu põllu ma-
janduse ratsionaliseerimiskatsedega ning talurahva suu-
rem eksploatatsiooniline kutsus esle rahulolematust, kau-
kas enam rahvalis- rahalist suhtege seotud mõtsade
omanike hulgas levima arvamus päriseerjuse kaotamise ja
vabapalgalise tööjõu kaotamisele võtmise kohta. Juba 1804. a. pi-
das noor kirjandik J. P. Puhu otsustekamaks päriseerjuse
kaotamist, avaldades oma arv talurahvas. Essee kari-
dusist Venemaa suhtes. Poolisi mõtteid propageerisid need
mitmedki mõistokud, kuud nad ei leednud suudu enamiku
hulgas mõngit poolehoidu, mistõttu ka taarvõalitsus ei
reagerunud suenduslikele nõuded, vaid aitas sõjalise
jõuga päriseerjuslike keeda säilitada. Kuid selle
säilitamine osutus raskemaks, sest kapita-
listlike suhte areng süvendas päriseerjuslike ristumisi

kriisi. Mõistmaks suurendasid talurahva ekspuaterimist, mille võimane vastas ebateadliku võitlusega. Eriti raskesti muutus talupoegade olukord 1812. aasta Tsarmaasõja ko-
 gajärjel. Ennastsalgaralt armus ja partisaansõjakades võideldud talupoeg ... pöördus tagasi oma kogu-
 konna, oma aadri ja oma pärisõiguse juurde. Sema-
 li muutunud midagi, talle ei krapitud mingit priiust
 tasuks võidu eest, mis osteti tema verega." ¹ 1812. a.
 Tsarmaasõda tõi kaasa talurahva majandusliku viletsu-
 se kasv, kuid Napoleoni armee vastu peetud võitlus-
 se sõda rahvalt iseloom suurendas ka pärisõiguse ta-
 lupõja rahvusliku iseteadvust. Sellepärast oli ka-
 heksordult radikaalne ja kame jälle taluda mõistmise eks-
 pluaterimist. Euroopas osa vene aadlusest mõstis sisse.
 Püüdes talurahva viletsat elu ja selle põhjust, tundis
 ka pärisõiguse kaotamise viivitamatut hoidavajal-
 kust. 1812. aasta Tsarmaasõja ajal Lääne-Euroopas
 viibides nägud nad, kurovud palju ulisevad omais kapi-
 talistliku kord võrreldes pärisõiguse korraga ning
 Prantsuse revolutsiooni võimsad jõud andsid julgust
 välja astuda talurahva olukorra parandamise eest. Nii
 kujuniski dekabristide - vene aadlusest revolutsio-

¹ Herzl, Valitud artiklid ja kirjad, I r., lk. 14.

noiairide võitlusloosung, mis oli suunatud pärisriiguse ja isevalitsuse vastu. Nende vaated kujunesid üldkõrge vene ühe tegevuse mõju, kuskuires nende ideoloogiliseks uskujaks oli kahtlemata revolutsionäär A. N. Radtšev. Muudagi ei saa ütada ka prantsuse valgustusfilosoofia progressiivset mõju, mis aitas dekabristidel nende usitlusidena selgemalt formuleerida.

Dekabristide ülestõus, mis seadis üldale eelmärks talurahva massiga vabastamise ja vabariikliku korra kehtestamise, toimus 1825. aasta 14. detsembril Peterburis Senat: värgaku. Arvestamata rahvamasside osavõtu tõhtsust ülestõusust, püüdsid dekabristid isevalitsust kukutada ainult sõjaväe abile ning said selle tõttu tsarismolt purustava löögi. Pärisriiguse isevalitsus jäi veel võitjaks.

Nene talurahva vabastajate loomene faalaneks purustati, kuid tema kanglasloku võitluskatse mõju vene ihihonnade di tohutu suur. Dekabristide heroilisus äratas elul vene üsrunderku, revolutsioonilise mõtte, varmustas ning andis julgust võitluse jätkamiseks isevalitsuse ja pärisriiguse vastu. Venemaa revolutsioonilise liikumise ajaloo lennukku perioodiserraku kohaselt oli ajajärk 1825. aastast kuni 1861. aastani aadelperiood ning dekabristid moodustasid esime-

se revolutsiooniline sugupölv. „Kõik on nende revolutsio-
nääride ring. Hirmus kauget on nad rahvast. Aga nende
töö ei oleud asjata. Dekabristid äratasid Herzeni, kir-
jutasid lenn arvokas. Herzeni mälestus!”

Ajajärku, milleks langes Herzeni revolutsioo-
niline tegu, iseloomustab feodaal-pärisjusliku
korra kriisi süvenemisprotsess. Kapitalistlike elemendi
areng kiireus. Euroopa üriadlood kapitalistlike
maad suundusid ühendamise vana põllumajandussotsiaals-
te järele ning mõistnud piirdes kaardida maksimaals-
seid kasumid eksport-turult. Pealetung pärisvõle talu-
rahvale mitmekordistus. Mõistne omavõle okra ja ko-
koormist määramise, jaosmaade kärpimise ning talu-
põsjade „kummional” ülevõtmise läks äärmusteni. Pa-
lurahvas laostus majanduslikult ning vaenus täiesti.
Melekeide ja võha mõistne vastu viisid talupoegade ühte
rahutuste ja vastuhakkudeks. 1830. ja 1831. aastal puh-
kesid nooris Kooleraepidemiaga keiserriigis mitmenugus-
tes osades suured rahutused, mis võtsid viti terava
ilme 1830. aastal Sevastopoli sõjaväesises, 1831. aas-
tal Peterburis ning Novgorodi sõjaväelstes asulades. Koo-
lera - „männide” levitud võime õnnestus tsaarivaltsu-
sel lõpetada alles 1831. aasta lõpus.

Sõjaväelastega Herzenid kaugesid võtke ko revol-

lutsioonilised sündmused Prantsusmaal ning rahvuslike liikumise Poolas. Uue vürndlike hariduskonna hulgas kasvab revolutsiooniline meelsus, mis sundis tsaarvaldust tugutama poliitilisele režiimile. Sõnakuu muutus rangemaks ning keelas igaruguse lõpaalsema mõtte avaldamise trükkides. Haridusliku allutatsiooni reaktiivse ministri Uvarovi poolt väljatöötatud programme, millelgi püüti vältida igarugust, kalgulike ideede levimist koolides. Ilukoolides keelati sellise filosoofia ja loodusteaduse lugemine, mis oleks sõnunud üldpõlvas reidagi tutvustada materjalismiga. Üsronilised professorid, kes is allutanud end reaktiivsele hariduspoliitikal, kõrvaldati õppetoolidelt. Glanokkonda revolutsiooni jumalanna ja mõtetõrjuga, milles on nuvid, teinud "Piiblikultuuri" ning rahvaharidusministri S. Uvarovi poolt loodud nn. ametliku rahvuslike teooria. Reaktiivse ametliku rahvuslike teooria valemiks oli "Uvarovi kolmõõnus" - õiguse, isivaldus ja rahvuslike. Su teooria propagandis, et Venemaa arenemine on tõrnenud isivalduse, õiguse ja pärserjuga võhastavais valitsemise tingimustes ning on uue rahvale loomupärasid. Sõgelskust oli Uvarovi teooria maru-reaktiivsele ning tema ajaloo väärikontseptsioon igati karmilt isivaldusele.

-tama tragöödiat „Boris Godunov“, kus kangelaseks ei ole
 enam üksik-üks, vaid suur vene rahvas. Tsaarivalitsus
 aja, et saada lähti ühest ohtlikumast vaenlasest, erja-
 niisid Puskini alatu mõrvarise rahvõõtlusele. Geniaal-
 se luuletaja surm vapustas sügavalt ümündliku ilu konna-
 na-osa. Lermontov, kes oma luuletuses „Poed surm“ julges
 tsaarivalitsust süüdistada Puskini surmas, saadeti politsei-
 võimude poolt Kaimaassasse sõduriks.

Ürüdaks tõendiks revolutsioonilise mõtte are-
 gust ole saanud 1836. aastal ajakirjas „Pileskopi“ ol-
 munud Tšaadajev „Filosoofiline kirsi“, milles deka-
 bristide ja Puskini sõber avaldas teravat protesti
 pärisajaliku kerra ning isevalitsuse vastu. „Filo-
 soofiline kirsi“ mõju üsrandlikule vene ühiskonnale ole
 kolossaalne, seda loeti väimustatuga ja loottali revo-
 lutsiooniliste tragöödiades käest-kätte. Reaktsioonil-
 ne valitsus ütles selle aja ähvardavat akti enese
 vastu ning võttis tawitusele karmid abinõud. „Pileskopi“
 toimetaja saadeti arumisele, Tšaadajev luuustati väimu-
 hargeks - tema kirii ole ennekuulmatu märukatse, mi-
 da tsaarivalitsus arvates ole olnud võimelne loostama
 „normaalni“ mõistatuga nomeni.

40-ndate aastate keeles langeb vene ühiskond-
 lise ilu ilavaim sündmus - vardlused ühiskondlisa-

kirjanduslike rühmitiste - zapadnike (läänlaste) ja sla-
 vofiilide vahel, mis kujunesid vordlusteks Venemaa
 tulevase arengusuuna üle. Slavofiilid seisid vöidlemi-
 se lähedal reaktsioonistele rügnondadele ning nende ideo-
 loogia "... väljendas vene mõistmise alla ssa huve, kes
 Venemaal arenevate kapitalistlike suhete mõju all
 veadusid päriserjuslike kerra idaron säilitamise vöi-
 matuses ja rahjultkuses, kura kartsid sealjuures
 ka revolutsiooni." Slavofiilide vastased zapadnikud ka-
 jastasid liberaal-rodanlike aadls huve, kes pooldasid
 Venemaa kapitalistlike arengu demokraatlike suunda.
 Vastavalt klassipositsioonile, hordusid inhomondlikeid kthid
 kas slavofiilide või zapadnike poole. Zapadnikud kes
 progressiivsema inhomondlike rühmitustega liitunud
 paljud professorid Moskva ülikoolist. Eriti olmapaster
 zapadnik oli ajaloolane Granovski, kes
 pidas aastail 1843-1846 ja 1851 oma kuulsaid loengu-
 tsioone Prantsusmaa ja Inglismaa ajalooast, esinedes
 laiemate hulkade us. Sellele avalike loengute podamine
 äratas suurt huvi, kura reaktsiooniline valtsus sun-
 nis peagi Granovskit oma loengud nende "rahjult-
 ku" suuna pärast lõpetama.

¹ Борозина, с. 5.

Revolutsiooniline mõtte vihes hiiljavamaks esindajaks
 oli ka suur vene kriitik V. G. Belinski, kelle tähtsus seis-
 nes selles, et ta, ... esimesena vene kirjanduses arvas ma-
 rksavaat väljatöötamisel, milles sotsialistlikud mõtted ole-
 sid ühendatud revolutsioonilise demokraatismoga.¹ Belinski
 kuuldas kirsi Gogolile oli kirglike ümry teadlike protest
 kirjanduse ja invalsuse vastu. See oli poliitiline pro-
 grammi progressiivsele vene kirjandusele, mida Lenin nimetas
 ... vihes teadurita. Demokraatlike kirjanduse parimaks
 teoseks.²

Jaanis 1848. aasta revolutsiooniga lääne-Eu-
 roopas tõusis järsult Venemaal talurahva rahutuste
 skaala. Aktiivset üle-uroopalist reaktiooni kili-
 tunud Nikolai I võttis karmusele kõik abinõud, et
 sisseiigis nende sätelada. Euroopa riidmusti võrre-
 arjaline valgustamine vene kirjanduses keeldati, tein-
 siinse lugemise, välisajanduse teinmit piirati.
 Revolutsioonilise liikumiseiga tõendati karmult arend.
 Kuid karmavad rahutused talurahva hulgas näita-
 sid selgesti, et „valitsevad klassid ei saa“ ja „rõhutatud
 klassid ei taha“ enam endist viisi edasi elada. Praa-
 revolutsuse liivasaamine krommi sõjas aastatel 1853-

¹ Дауток, с. 20.

² Ленин, Соч., т. 20. с. 223

1856 paigastas viiti selgelt väriserijusse tugineva riigi
 sotsiaalses mädanuse. Aärmuseni jõudnud vastuolud uute,
 arenevate töotlike jõudude ja vana feodaalse tootmisviisi
 vahel, kasvavad rahutused ja kaotused mõjavad viisid vene-
 maa revolutsioonilise situatsiooni olukorda. Tsaarivaldatus
 oli sunnitud tunnustama, et talurahvast "... on vaja vabastada
 ülalt poolt, kuni pole veel hakatud vabastama alt poolt."¹
 Selle tulemusena valmistati 1861. a. talurahva vabasta-
 mise väärtuslike reformi, mille kohta Lenin kirjutas, et see "... on
 suurim ajalooline näide selle kohta, kurovõid mõnimitatuna rja-
 asi tsarivalduse käest väga tuleb. Sojalise liivamaamise,
 kohutavate rahanduslike raskuste ja ähvardavate
 talurahva rahutuste surve all valdatus otseselt sun-
 nitud talupoegs vabastama."² Selle "sunnitud vabas-
 tamise" tagajärjeks tulemuseks oli talurahva olukorra
 halvenemine, mitte paranemine, mis kutsus esile uued
 rahutused ning protestilained halvamaaõdes ja
 nende ideoloogides. Talurahva liikumine ei arenenud niis-
 ki veel mitte revolutsiooniks, sest "... rahvas, kes oli sadu
 aastat mõrvaerijuses, ei olnud muutunud tõusma
 lauldasele, arvatakse, teadlikule võitlusle vabaduse eest."³
 Polnud vemas veel iseseisvat tööklassi, kes oleks muutunud

¹ Lenin, Teosed, 4. r., lk. 378.

² Ibid.

³ Ленин, Соч., т. 17, стр. 65.

talurahvast viia isevalitsuse ja päriserjuse vastu et-
rustarali võitlusel.

Talurahva vabastamise ja Venemaa kodan-
liku arengu küsimus oli kerunud päevakorda alla-
te dekabristidest ning püsis aktuaalsena aastarüm-
niti jooknu. Päriserjuse vastamise ning isevalitsuse
vastu võitlemise revolutsioonilisele vlerandele põhendas
roogu oma jõu ka A. I. Glerzen, kes oli dekabristide
kõval vaimupastvaimaks aadlruks-revolutsioonäi-
riks. Innustatuna dekabristide poolt, olis ta koos
urruudlru veie vhoikonnaga teid ja rahendad veie ta-
lurahva vabastamiseks. Vaatamata mõningatele väär-
tustele Glerzeni maailmavaates ning mõningatele voga-
dele tema revolutsioonilises praktikas, äratas Glerzen
poliitilisel elule ja kavatas vles terve revolutsioonilise
pölvkonna, mängides suurt osa veie revolutsioonis vde-
lises vtevalmstuses. Glerzen "... hiskas revolutsiooni
lipu."

1. Nekuse, Cor., T. 18., etp. 14.

nijad väiklaste kujudega. Herzgen kirjutas „Lõunevõrkus ja mõttes“, rääkides talle oli loomulik, et oma isamajas tuleks rüüsuval ja ebameeldival „isa-poolel“ end rängelt võlval pidada, kuna aga „ema-poolel“ võis lubada vabast vabadust, nagu nõiade rüüsus.¹ Hiljem jäi vanemate kasvatuslike mõju pojal võrdlemisi nõrgaks. Isa tegles tema-ga vähe, aga nutnud pojasse sõnendades ei religioossed veendumused ega ka rääkimust rõõmsusele, kuna te-mas enimiselt need küljed nõrgalt arenenud.² Ema-pool- sed mõjud olid siiski võrdselt suuremad ja peamiselt ri- pandustliku laadi, sest tänu emale tutvus Herzgen ju- ba noorpõlve varajases järeus Schilleri ning Goethe loominguga.

Oma ühe kahepalgulisuses kannas Herzgen üha sõgavamalt mõitma, et teda võib rääkimisest isegi vähe vähe. Karvades võrdlemisi reservalt, otsis ta omale laprepitööle mitte härrastetoast vaid te- ni-paletoast, viibides seal sageli vanemate keelust hoolimata. „Sestuba ja naistenojatituba moodustasid ainsa elava mõnu, mis mulle jäi“,³ kirjutas Herzgen ning erutles hõlpsam „Lõunevõrkus ja mõttes“ kommentaa- rides: „Ma ei oska rääkida endale ette kirjutada, et mere estuba oleks lastele rahuldumise kui mere vöö-“

¹ vt. Bourne u. gyun, T. I, cfr. 71-73.

² vt. iibrd., cfr. 107.

³ iibrd., cfr. 48.

rasketoad. Bestoas võtavad lapsed üle jämedad värgid
durs ja halb manere, see on tõsi, kuid võrasketoas
näd võtavad üle jämedad mõtted ja halb tunne.¹
Nii viis juba lapsolev lida lühisa rahvaga ja
õpetas mõistma selle noore ümbruskonda. Hlertzen nä-
gi, kuidas pärisõpetuse kord viis kaletsemisväärses-
se olukorda ümbruskonda hukkas moraalselt palju andmeid
inimesi lühisa rahva hulgast ja varakult tekkis temas
soov need kurdad aidata.

Jätkunud 1812. aasta Hamaarõja ajal, mis
püüis kaua inimeste mälestuses, kuulis Hlertzen vara-
umast noorusel peale jutustust vene rahva range-
kasbrust võitlusest. „Jutustused Moskva põlimest, Bo-
rodno lahingust, Berezinaast, Pariisi võtmisest,“ kirju-
tas Hlertzen. „oleb minu hällilauluks, laste-muinas-
jutuks, minu Hlirtseks ja Odyssseaks.“² Need jutus-
tused äratasid noores hõnges patriotsimistundeid ümbr-
varmustasid lida väga.

Positiivselt mõjus Hlertzenile ka tema õpeto-
ja, prantsuse emigrant Bouchot, kes jutustas 1793.
aasta Prantsuse revolutsiooni niidmustest, millistest
ta jakobinlasena ora võttis. Ka varajane tutvum-
ne XVIII sajandi valgustusfilosoofilise kirjandusega es

¹ Бочков и другие, Т. I, стр. 49

² Ibid., стр. 58.

jätanud Herzenin oma mõju avaldamata. „Katerin-
mus sattus minu kätte heljem kui Voltaire”, kirjutas
Herzen. Lugevõimulikkana jõudis ta lapsepõlves läbi
lugeda peaaegu kogu vabadusarmastuse ideedest rikkas
XVIII sajandi lään-Euroopa kirjanduse, sealts Scholle-
ri „Nouveau Werthers kannatustest” ning Beaumarchais
„Figaro pulmanõu.”¹ Hõlkaupmehed päriselise rahvaga
ja valgustusideedega kaotasid Herzenis armastust
vabaduse vastu, õpetasid teda otsekama tsaarvalitsu-
se poolt soodustavat omavõlt, pimedust ning karmus-
lust, valmisasid jõuda Radikalsid ja Dekabristide
ideede mõistmiseks.

Dekabristide ülestõusu mahasurumine ja selle-
le järgnenud isevalitsuse repressiooniaktide mõjusid
14-aastase Herzenise väga sügavasti. Kogu ühiskond
oli vapustatud ja sudure allid. Tsaarvalitsus mõistis
5 dekabristi surma poomis läbi, palju ühiskondlike riis-
mest maketi Siberisse; keegi ei tohtinud näidata ava-
rõnku noorapatundmist eaditele sõpradele, armult pal-
jud sunn tööle määratud naised nõudsid luba meeste-
ga kaasa minna, et jagada nende karmet saatust.
Tsaarvalitsus lasis pärast 5 dekabristi hukkamist
pöörata Bremenis katolikaalse tänupalve, kuhu sattis

¹ Борцов и гильотин. т. I, стр. 97.

ka 14-aastane Herzen, kes töötas siin põuakult,
 et maasab kätte hukatule eest ning püüendab end
 võitluse, ... selle trooni, selle altarja nende suur-
 liikade vastu." ¹ Nii võttis ta juba nooruses omaks
 vene vaimonnan ühiskonda oma tõekspõdamised ja tun-
 ded, mis olid muunatud tsarismi vägivalla vastu.
 Dekabristide võitlusdeede mõistmisele aitasid kaasa
 ka Puškinis ning Rõljovis nähtavad luuletused,
 millestega Herzen tutvus oma vene keele õpetaja
 J. Protopopovs kaudu, kes tõi kalle käest-kätte
 loomisega tagajärjel hirmastunud käärijaloo luule-
 tusvõtteid, kus olid kes Puškinis „Ood vabadusele“,
 „Pistoda“ ning Rõljovis „Mõtted“. Need olid revolutsioo-
 nlike sõnaga luuletused, mida võis koolial lüüa
 karmult salaja.

Dekabristide võitlusest innustatuna vandus
 Herzen koos oma sõbra Ogajoviga 1828. aastal
 Varblaste mägede, ... kogu Moskva palge es, ohverdada
 oma elu meie poolt vastud võitlusele. ² Vagu ta
 hõljem kirjutas, olid nad liiga noored selleks, et oma vst-
 ta Dekabristide veldõusust, kuid „... äratatud sellest
 suurest päevast, me nägime vaid hukkamist ja väl-
 jasaotmist. Ollis muunatud vaskmõõli, hõrdis tagasi

¹ Бонhoe и гылуе, т. I, стр. 120.

² Жерд., стр. 150.

pisarad, õppimine keskendumine, varjama oma mõtted
 — ja mollivad mõtted! ... need olid raevunud
 mõtted." ¹ Raevunud mõtted ei sunnitud tagasi hoid-
 ma kogu vene riigikonnas üheski aja, kuna aga
 "kõrgem seltskond ... tõttas alatu ning madala rõdr-
 dusega lahti üllema kõrgist inimeste tundmustest, es-
 gist humaansist mõttest," ² vaadates heakskiitvalt pealt
 tsaarivaltuse repressioonidele kordamatust.

1829. aastal astus Glerzen Moskva ülikooli
 matemaatika-füüsikaakadeemiasse. Tugevasti mõjustas
 selle samm astumist tema onupoeg Aleksis Aleksandro-
 vitsi Jakovlev, kes oli oma elu pühendanud loodustea-
 duste uurimisele, viibides suurema osa oma elust labo-
 ratooriumis. Aleksis Jakovlev, vst kogu teda Glerzen
 nimetas — "Heimox"; tutvustas teda parimate töödiga
 loodusteaduse vallas ning äratas huvi täpsteaduste vas-
 tu. Glerze Glerzenit ei saanud loodusteadlast, et talu-
 tema materjalistõrke vaadile kujunemisel õppimisest
 matemaatika-füüsikaakadeemias paiguti kogu.

Ülikooliaastad olid Glerzenile termolised. Ollis
 vabameelse ja mõttealust, tuli tal sageli kokkupõr-
 ked konservantlike professoritega, kuid need aastad
 olid ka viimane hevalmstavaks astmeks tulevasele

¹ Glerzen, valitud artiklid ja kirjad, I k., lk. 45.

² Ibid., lk. 34.

revolutsioonilise tegevuse. Moskva ülikoolis ole nimelt XIX sajandi 30-ndatel aastatel võidues kultuurilises ja inimesed-ke-politilises kesuses, kus õppisid sellesid inimesed, mille revolutsioonilised eesmärgid nagu Belinski, Lermontov, Pirogov, Botkin ja paljud teised loovimad kirjanduse ja kultuuritegelased. Herzen hõlmas kõrgelt seda hariduse „maksimaalse faalantsit“ ja seal töötavad üsna suurel õppejõude. „Moskva ülikool“, kirjutas Herzen, „tegi oma töö; professorid, kes oma loengute ja ritardid kaasa Lermontov, Belinski, F. Purgenev, Kavelin, Pirogov, arvanud, võivad rahuldust... lamada mulla all.“¹

Ülikoolis tegles Herzen peaja rahvalikult probleemidega. Tänu prantsuse valgustusfilosoofide ja nende romantismole ole temas üksmeel kindlalt väga kujunenud idealistlike traditsioonid. Kuid pärast kulturrevolutsiooni Prantsusmaal ja 1830. - 1831. aasta ^{Poola} ülestõusu mahasurumist, kus isevalitsus tugistas Venemaal reaktsioonide poliitilist terrorit, kirjutas Herzen: „1826. aasta lõpus ole liberalism, mis vähehaaval kujunes selles prantsuse vaates, mida juhtisid Lafayette ja Benjamin Constant, laulis Beranger, kaotas mere jaoks, pärast hukkamist Poolas, oma huumori põu.“² Kui juhtis aja-

¹ Белинский и другие, т. I, стр. 214.

² Там же, стр. 273.

loo enise kujumise Herzeni lähemale revolutsioonilisele mõtlemisele ning materialismile.

30-ndate aastate algul kogunes Herzeni omber revolutsiooniline ühiskond, kus oralt lequiti vene ajaloo ning saama idealistliku filosoofi Schellungi tööde tundmaõppimise. Kui Herzen ei rahuldunud viimase idealistlikest seisukohtadest ning koos mõne oma sõbra, nende hulgas Ogarjov, Kets'ev, Sotins, Passer jt. ... olisid mõnagi teist, moda ei võtnud luda ei Nestori letopis, ei Schellungi transtsendentaalset idealismi.¹ Nõnelt tutvus Herzen prantsuse utopistliku sotsialisti Saint-Simon'i teooriaga, mis haarasid oma uudsete mõtlega ning ta hakkas koos oma sõpradega vene ühiskonnale tutvustama saint-simonistlike ideid, mis nägid ühiskondliku ideaalna sotsialismi. Hevaltsustliku noorra kergumustes utopistliku sotsialismi ideide juttustamine oli revolutsioonilises aring ohtlikuks sammuks. Sellepärast tõmbusid liberaalsed kongressid juba 1833. aastal Herzenist ukale, kuna nende idealistlikud ja religioosid veendumused olid siiski niivõid tugevad, et revolutsioonilisele sammundinele argetult taanduma.

Kui Herzen ja tema sõprade tegelem.

¹ Esbove u gijun, T. I, str. 273

ne sotsiaalsed probleemidena ning utopistlike sotsiaalsed
 ideed levitamise oli kaugel praakilisest revolutsioo-
 nilisest tegevusest, suhtus tsaarvõimle usklikele väga
 reservatsioonidega. 1833. aasta juunis saatis Herzens ja tema
 lähedaste sõprade üle range politsei järelevalve. Samal
 ajal soovitas Herzens viimase üheksa ning ta arvestatav
 füüsika - matemaatikaakadeemiast kandidaadiks, misjärel
 ta arvas tööle Moskva Ülikooli. Siin endise üli-
 koolkaaslastega jätkas alles ning ta jätkas oma sõprade-
 ga rihmona sotsiaalse ümberkorraldamise küsimuse
 arutlemist ja sotsialismis propageerimist. Tevõimle-
 sus- ja järelevalvestamine meeleolu kannas. Pärast üht
 ühepäevast, kus avalikult lauldi tsaarvõimle vastu lau-
 le, leidis politsei kollalt põhjust, et Herzensit aru-
 telda. Arreteerimine toimus 10. juulil ööl 1834. aastal
 ning ta paigutati Keiserliku kassarmu vanglasse. Vang-
 las viibis Herzens kuni 1835. aasta 10. aprillini, mil
 ta saadeti Wasi Põrmis, kust sama aasta mais viidi
 üle Vjatka. Vjatka jäi Herzens kuni 29. detsember-
 us 1837. a.

Vanglas ja maapaos olemin aastad ke-
 pinesid Herzensile raskes katsumuses. Harvanud
 saadlikkus perekonnas, kuigi juba varakult tutv-
 ned vene lühirahva eluga, oli Herzens raskustel rihtes

siiski hellitatud. Alles oma põlvloomult sentimentalist
 ning kaamatades mõnevõrra retrogressiivse rüpadite mõju
 all, oli arutelmone talle rames hõngelriks vapus-
 tuseks. Kuud kõrgest hoolimata jätkas Glerzen siiski
 oma revolutsioonilise mõtiskluse ja tööd. Nii õppis ta
 Kukulitski vanglas kahe kuu jooksul niisõid religioos-
 tra peles, et võis erogaalis lugeda Dante „Purgat.“ Pa-
 gendatuna Perm, tule tal töölada mõtu kuud kirjuta-
 pane kuberner kantselet. Su ametiala avas nii mõ-
 nemi mõttes Glerzen vaimad veel enam tsaarvõlt-
 suse tõelise olemise suhtes. Siin nägi ta vöti selgesti,
 mõlline omavõlt, korrupsioon ja alatus valitses kolu-
 sija tsaarvõltvõne seas, kuivõid lämbunud oli õhke-
 kond selles maaremas. Ning kõige selle juures oli amet-
 nõude tulutoovaks alerikkaks pärisevõne kalupoeg.
 Tsevaldsus soovis seda kõrgiti. Sualjuures paremad mõ-
 nemi, kes püüdsid elada teistsi, sattusid peagi satiri-
 querimiste ja väenutsemiste ohveriks. Sellest Veni elu helge-
 tagusega tutvumise suadõs heljem Glerzenit halvõkalt
 küstma: „Mis kolitis see siis lõpuks on, see, moda us-
 mitatulek Venemaaks (tsaar-Venemaaks - S. V.), millel
 on vaja niipalju ohverid ja mis seal oma lapsed kuu-
 va valku ette: kas kõlbelt kukkuda kerekonnas,
 mis on kõrgel mõmleku väenutõk, või võtta oma elu

algus! Põhijate sügavik, kus hukkuvad parimad ujujad, kus muuromad pingutused, muuromad kalendid, muuromad võimad kaovad unne, kus jõuavad modagi saavutada.“¹

Vene provokatsioonid häpane ja umbne kinnisus ei suutnud Herzeni revolutsioonilist mõtisklust taastada, vaid ohutas teda valys enam piiridele lenda väljapaistva po-remuse pool. Vangla- ja pagulasaastad kujunesid pro-gerokasteks lugemise ning kirjanduslike ratsel teinise aastateks. Püüdis juba ammu kirjanduslike kutsunust, arus Herzen niidid selle praktilisele lootamisele. Her-tilises vanglas alustatud kirjed — „Saksa riikide ja „Legend“ lõpetas ta 1836. aastal Vjatras. Kes kirjastuvad Herzeni poliitilised ja filosoofilised otsingud, mis kannatavad veel mõnevõrra müstilis-kelgrosuste mõjude all. Niiaste püüsimisel oli suur mõju tema sõprusele Vjatrasse pagendatud vene arhitekti A. Vitbergiga ning kirjavahetusele oma mõrvoja Natalja Zahharjinaga.

Neist iikroolike ja jõuetuse isralgse tunnetamise tulemusena tekkivad kelgrosustest meeleoludest vabanes Herzen aga peopis. Väga suure tähtsusega selles suh-tes oli 1836. aastal „Teleskopis“ avaldatud Põaada-jevit „Filosofiline kivi,“ mis oli tõend revolutsiooniliste mõtete kõrgemisest reaktsoonist hoolimata. Herzen

¹ Herzen, valitud artiklid ja kirjad, I k., le. 46.

kirjutas pärast sellega tutvumist: „Nii kirjutavad ar-
nult inimesed, kes ... on palju proovunud elu, aga mitte teadvat. „Hüü“
... muutub niipea pragastavaks aktiivseks liikumise vastu ...“ Hüüas liinivad
ebastabiilsed religioossed mõtteklussid ja avastanud Hergeni mõnigi mõju. Ht.
jөн kirjutab ta, et Straadayeri kirj...-es vähekiatoks, äärmise tunnuseks,
ta „puustas jää“ pärast 14. detsembrit. Sa ikk ka Venemaale, et selle mõneort
ole karitu, selle olurik on liigne ja et tal pole mingisugust tuleotkku.
hõppitulemus, millele jõuab Straadayer, et kannata mingit avastust, ja
mitte alles ei tule etuda selle väheastumise mõtet. See välitab oma tä-
henduse tänu karmi põlastuse lihtsusele, mis nõustab hinge ja jätab selle
kauaks ajaks masendava muigje võimusele.“²

1838. aastal õnnestus Hergeni arida dama Vladmiri, kuhu ta
jäib kuni järgmise aasta 20. juulini. Siis õnnestab tal see ühenduse astuda
endiste ülikoolkaadlastega, kes elavad veel Moskvas. Saanud
nende kaudu teada, tegels Hergen Vladmiri, perwoode pe-
ju ajaloolise ja filosoofilise kirjanduse uurimisega. Muusikas
tutvus ta ka Hegeli teooriaga, mis jätkas teda alguses aja
võrdlemisi üheksõks. See puutub Hergeni Vladmiri-
perwoode kirjandusloku loominguks, sii leidub neis veel
müstilis-religioossed ekstasid, ehkki nad pragastavad
ka uusi filosoofilise mõtteklussi.³ Tõeltekult ole Hergeni
koju elu jooksul mingi viline võimetus mitte osata
täiesti kriitiliselt vaadata nende kultuuri reli-

1 Hergeni, Изъяснение философических понятий, Т. II,

2 Hergen, Восток и Запад, I к., л. 42-43.

3 ст. Державин, с. 16.

gioons. „Ma ismises noorus“, kirjutas ta, „olen ma saaga haaratud Voltairi õpetusest, armastasin voo-
vot ja nauru, kuid ei mäleta, et ma kunagi oleksin
võtnud külma tundeiga kätte evangeeliumi; see juhtis
mind läbi noju elu...“ Siis võis Herzent võtta
kõrgele alimise postuloonidele arvaks inimeses pärast
tutvumist Feuerbachs vaamatuga „Kristluse olemus“ 1842.
aastal.

1839. aasta juulis pöördus Herzen pärast 5
aastat kestnud pagulase elu tagasi Moskvasse. Tema
arvutamisega järel oli Moskva ülikoolis jäänud teget-
kema Stankevitsi filosoofia-ühenduse ring, kuhu
kuulusid mitmed sõlapastorid inimesed nagu Belas-
ki, Arsenov, Samarin jt. Ring tegeles peamiselt saksa kir-
janduse tundmaõppimisega, mis... valmistas pinda saksa
filosoofia harrastamiseks. Lessingi, Schillers ja Goethe es-
teetõelstelt vaaditelt lähenesid Stankevitsi ja Belinski
Fichte ning Schellingsi filosoofia-estetiikalistele kontsept-
ioonidele.² Herzen ja Stankevitsi ring polnud kunagi
siiski rämpaliskorvunud literaalide ring vastuolusid vi-
nes mõnemetel puhkudel. 1839-ndaks aastaks oli Stanke-
vitsi ring muutnud vallutada ühmondloku reetuse po-
sitsiooni, hakkas propageerima Hegeli filosoofiat, väigema-

¹ Белин и гегель, г. I к., стр. 109.

² Белин, стр. 61.

ta aga vastuolu Hegeli filosoofias tema meetodi ja süsteemi vahel.

Hegelen pöördus pagendusest tagasi tegevuse ja vabastusideedest rikka kirjanduse mõjul karastatud revolutsiooniliste veendumustega. Hegel ei rahuldunud teda pagulasaastatel ja Moskvasse pöördudes ei saanud Hegelen nõustuda teiste vene hegeliaanudega. Sellegipoolest mis „noori Moskva“ erotas Stankovi ja Belinski suhtes Hegelenisse vii ülemises avameelse iluolukorras, saadate teda aus „essee päeva inimest“. Agedate vaadluse vene hegeliaanudega oli Hegelen sunnitud põhjalikult tutvuma Hegeli filosoofiaga ning selle tulemuselks ole see, et Hegelen omaaegs viimase dialektilise meetodi, mille abil on nüüd vene hegeliaanid endid kritiseerima. Hegeli dialektika muutus Hegelenile niisugals „revolutsiooniks algebraks.“² Siitavasti sai Belinski just Hegeleni abil ole oma „tegelikkusega leppimise“ ajajärgust, kuna ta muutis selgeks talle, et mõne tegelikkus ole mõistlik; et Venemaal valitsev pärisajustik režim es ole oma tegelikkusest halvimala mitte mõistlik aring es tavalise riigisõrgavasti ümberuda.³ Nasti tõusis Hegelen oma revolutsioonilise mõtte erilise loogsõrgõnaga vene ühiskonna kesises riigis. Tema kirjanduslik tegevus muutus elavaks ja mitmekülgselks ning mõju, mida Hegelen avaldas

¹ vt. Dymatsee, cfr. 22.

² vt. Lepsen, Избранные философские произведения, т. I, cfr. 176.

³ vt. ibid., cfr. 175.

ihkondeni mõtte arengule, võib pidada väga suureks.

1840. aasta mais sõitis Herzen koos oma perekonnaga Peterburi, kus töötas ametnikuna hõimustseerumis. Samal ajal arenes tal tihed ning loominguks kontakt V. G. Belinskiaga, kellega koos nad võitlesid isevalitsuse ja pärisõiguse vastu.

Nikolai I tugendas Venemaal reaktsioonilist poliitikat ja 1841. aastal kas Herzen teda järgenudsel tunda. Salajoltses näite sattus uus sae madetud kirjandist, milles ta oli kritiseerinud Peterburi politseid ning selle tõttu arreteeritaks ta uuesti. Peepid pagedati Herzen Novgorodi, kuid 1842. aasta juunis lubatakse ta tagasi tulla Moskvasse.

Novgorodi - Moskva rewoodle tegles Herzen palju vgaugus filosoofiline ja ajalooline kirjanduse uurimise ja ning see perioodile ta läis oma filosoofiliste vaadete „... Hegelilt kaugemale, Feuerbachs järel materialisme juurde.“¹ Elmekalt tõendavad seda Herzens artiklid „Kirjad looduse uurimusest“ ja „Detantism teaduses“, kus ta esineb suur iseseisva mõtlejana ning samal ajal ka andika publitsisti-felitonstina. Juba, moda Herzen neri töodes avaldas, et pärisõiged Venemaal esneolematud ning nende mõju

¹ Ленин, соч., т. 18, стр. 10.

ühkondliku mõtte arengule, võib pidada väga suureks.

1840. aasta mais sõitis Herzen koos oma perekonnaga Peterburi, kus töötas ametnikuna hämmustatavalt. Samal ajal arenes tal tihed ning loominguks kontakt V. G. Belinskiaga, kellega koos nad võitlesid isevalitsuse ja pärisõiguse vastu.

Nikolai I tugendas Venemaal reaktiivseid poliitilisi jõude ning 1841. aastal ras Herzen keda järjekordselt kanda. Salapolitsei näite satkus was sale raadetud kirjandest, milles ta oli kritiseerinud Peterburi poliitikat ning selle tõttu arreteeritaks ta uuesti. Järgselt pagedas Herzen Noovgorodi, kuid 1842. aasta juunis lubatakse ta tagasi tulla Moskvasse.

Noovgorodi - Moskva revooldre tegelis Herzen palju rõõmsuse filosoofiline ja ajalooline kirjanduse uurimise ja ning se perioodile ta läis oma filosoofiliste vaadete „... Hegelilt kaugemale, Feuerbachis järel materialismis juurde.“¹ Tänuvalt tõendavad seda Herzens artiklid „Kirjad looduse uurimisele“ ja „Detantism teaduses“, kus ta esineb suure iseseisva mõtlejana ning samal ajal ka andika publitsisti - põljetonstina. Järel, mida Herzen ners töödes avaldas, olid pärisõiguse Venemaal esineolematud ning nende mõju

¹ Ленин, тов., т. 18, стр. 10.

tulevaste vana mõtlejate - Beltrami, Pirendi, Weyli, Hob-
 bole, Kropotkini ja teiste - väga suur. Lenin, kes kirjutas
 kõrgelt need Herzeni töid, kirjutas: „Esimene „Klijadest
 looduse uurimist“ - „Empiiria ja Idealism“ - kirjutata-
 tud aastal 1844, näitab meile mõtlejat, kes praegu-
 st on peajagu kõrgimal kaasaegsete loodusteadlas-
 te - empiristide kargast ja niidast filosoofide, idea-
 listide ja poolidealstide arvutust külgest. Herzen pü-
 dis päris ligilähedal dialektiliselt materialismile ja jäi
 peatumata - ajaloolise materialismi us.“¹ Nimelt ei muut-
 nud Herzen oma vaadet ühiskonnale mõne kaugema-
 le lihtsat Marxi - else ajastu materialistidest. Pärast
 osanud neis ajaloolistes tingimustes näha ühiskonda
 edasviimard jõude ning ei mõistnud proletariaadi
 ja klassivõitluse osa sotsialismi kehtestamisel. Nii jäi
 Herzen utopistliku sotsialismi postulooridele ning te-
 ma kohta on täiesti kindel Engelos sõnad, et „en-
 dtne sotsialism, kõsi, kritiseeris olemasolevat kapitalist-
 lisse lootmõistmist ja tema tagajärg, kuid ta ei saanud
 seda selgitada ning järelikult ei olnud muutlone teinuga
 toime tulema, - ta võis ainult kuulutada teda kõlbma-
 taks.“² Kuid võrreldes Lääne - Euroopa utopistlike
 sotsialistidega oli Herzen niisuguse võtlemise ja revolutsioonilise.

¹ Ленин, Соч., т. 18, стр. 10.

² К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XV, стр. 526.

Herzeni revolutsiooniline maailmavaade kujunes vene ühe tegelikkuse mõjule ning rõõmustus vabadust oma vastastega. XIX sajandi keskele häänes venemaal kiiresti arenema kapitalism ning päriseryuse loodurimise võimuse kerkis inna rohkem ja rohkem päevakorda, sest talurahvaolukorrad parvasid, lihtsõbralikud mõtted, olenevalt oma majanduskult ja poliitiliselt positsioonilt, suhtusid talurahvaolukorrad mitmesuguselt, kuid põhiliselt olid teretise vastu antatud reaktiivsele - autoritaarile ja demokraatlikele leeri.

40-ndate aastate vene intellektuaalsete revolutsioonide - demokraatlike osa, mille ^{ühes} olimepaistamises juhtisid olid Herzen, annus otsustavalt reaktiivsele leeri vastu, kuhu muuhulgas kuulusid ka slavofiilid. Viimased olid teinud, mis näis ühe venemaa suuremike mööda omapärasest, noogusõbraliku leedi, võtumatult leedi maade ajaloolisest arengust. See arengute, mis väljastas revolutsioonivõimaluse, lähendas objektiivselt kapitalismi arengu pressioonile, talupojale piinarikkast leedi. „Slavofiilism“, ütles Herzen, „mis võtab venemaa jäätmist arnuükski hütsantsid. Moskvalike kerra taastamisest, ... ei liikunud idas, vabad lõks tagasi.“ Herzen näis, et venemaa areng ei siine pinult puht-slaavipärasele omaduste sät-

¹ Herzen, valitud artiklid ja kirjad, II k., lk. 54.

vitamins, vaid ka selles, et tuleb kaasa rammuda
 Lääne-Euroopaga, kes ole siis veel esirindes nii mit-
 ments. Hluzen süüdistas Hluzen slavofiile selles, et
 need panevad tegelikult kõrvale kõnni pärsarise rah-
 va hädavoigeli eest ning põgenevad olukorrad mõne-
 ku, otsides väljapääsu suut, kus seda tegelikult ei ole.
 „Slavofiilid elistavad lugeda legende Sladimiri: ogest,
 nad tahavad, et neile esitataks Luatsarist mitte
 kaetuna paistetiga, vaid siidriitiga. Nele peab nägema
 Katarinaalegi piistitama papist kolmas ja demokratsioon-
 aedu piki litubariit Hluzeni viivat teid.”¹ Võrdles
 slavofiilide vastu, kritiseeris Hluzen na zapadnikke.
 Hluzen viimased olid liberaalse aadli esindajaks ja
 pooldasid Venemaa kapitalistliku arengu demokraat-
 likumat nn. „ameerikalike“ teid, läksid nad Lääne-
 Euroopa kapitalistliku kerra idealiseerimise ja
 vitamiss lääl. Suure patrioodina ning vene
 rahva austajana ei saanud Hluzen leppuda
 selise lõmitamisega võltsitud kultuuri es, peale-
 gi Lääne liberaalid - zapadnikud 1861. aasta talu-
 rahva reformi ettevalmistamisperioodil täielikult üle
 valitsuse poole.

Hgedo arkolavolku režimis tingimustes oli Hl-

¹ Hluzen, Valitud artiklid ja kirjad, I k., lk. 68.

Kirjandus Herzendi arsaaks normalruks enam vör
vähem aralke revolutsioonise agitatsioon aruand-
de vormiks. 40-ndate aastate rempargant oli tema
kirjandusest loomine kavand võrdumise ulatuskuis.
Pöelse sõnamistri kuuluse pälvot to 1845. aastal
kirjutatud suurema teoriga. "Kis on süüdi?"

Kuid taarid reaktioonile tsensuurpolitona püüdis
igati takstada Herzendit tema revolutsioonilist mõtet
avaldamisel. Sellepärast teigunes temas soov sõtta Ühis-
maalt ära, et välismaal luua vabadust oma sõnal
ja teob. 1846. aastal suutis Herzen saavutada seda,
et tema järel kaotati politseerik valvening pärast
seda õnnestus tal hakada väljast. 1847. aasta jaa-
nuaris emigreerus Herzen koos abikaasa, laste ja
emaaga välismaale.

Herzen sõitis välismaale juba vandenud revo-
lutsioonilise demokraadina ja sõlsaladina. Need vanden-
mused olid tema dialektilise arengu tulemusiks. Ühtli-
va revolutsionäärina arus ta Euroopast, et vaba sõ-
naga valgustada tein rahvast ja õpetada teda tead-
lruks oma võltsast olukorrast.

Jõudnud Euroopast enne 1848. aasta revo-
lutsiooni, oli Herzen selle liivaraamiks tunnosta-
jaks. Sa oli lootnud Euroopalt palju otsustavaid

kismuste lahendamises, need juunopäevad ei jät-
 nud ilma ühistustest kroogi krool. See viis Herzeni
 varmse katastroofi äärens ning pessimismi. Lenon
 ütles väga tabavalt, et „Herzeni hingeline noakuvar-
 remine, tema sigar skeptitsism ja pessimism pärast
 1848. aastat oli kodanlike illusioonide noakuva-
 remine sotsialismis. Herzeni hingeline draama oli
 selle maailma ajaloolise ajajärgu sünnitus ja pege-
 tus, millel kodanlike demokraatia revolutsioonides
 oli juba kuimas (Euroopas) ja sotsialistliku pro-
 letariaadi revolutsioonides ei olnud veel valmi-
 nud.“¹ Herzen ei olnud kunagi taotuda, sest ta ei
 suutnud veel näha, et tuleviku edastoiivas jõuks
 on proletariaadi klassivõitlus, kurgis ta juba enne
 1848. aastat oli enaustanud, et „kodanlusele ei ole
 suurt mõnetkku ja tal pole mingit tuleviku.“²
 Pariisis viibimise ajal nägi Herzen selgesti, kuidas kodan-
 lusele olnud Prantsusmaa oma keemilise vahisem-
 luga kaheld, ega võnenud paljuski feodaalset aad-
 list. Herzen võtkas seda kodanlust, kes oli küll 1489.
 aasta revolutsiooni võrdleviija, need peagi sattus
 kaha mõjuse ning hakkas ekspluaturvma mitte
 vähem kui meenagi tege seda feodaalne aadel.

¹ Herzen, Coe., p. 18, cfr. 10.

² Herzen, Valitud artiklid ja kirjad, I k., lk. 145.

„Kodanlus onus looval... habemeajaga ning, olen-
 tunri, ühe sonaga Fozaro näol; niid aga esineb to-
 laval sentimentaalne vabimandne, kes on väest soost ja
 ja nõhutud naistsja,“ kirjutas Herz en 1847. aastal teatrimue-
 litest Pariisist, kuid ka rii lisas ta juurde oma nigava ana-
 lüüsi sõltuvalt vahelkõvadest Prantsusmaal: „Beau-
 marchais' ajal,“ kirjutas Herz en, „et Fozaro väljas-
 pool seadust, mere ajal aga on Fozaro seadusandja.
 Kõllal oli ta väene..., luudis seetõttu näljal koasa;... niid...
 ta on kurnunud, karmeks lõinud, võtkab näljasid ega usu
 väenuse, noimetades seda karmuseks ja hulguks eluks. Kõllal
 Fozarol on ühine joonete üksnes teenerlokus, kuna aga vana
 Fozaro looue alt on mõhe rõumest, kuna uus Fozaro musta
 sabakuue alt paistab väga liivce, ... see on temale siäraselt
 selya kannaud, et tuleb arnult koostema nahkaga ära.“²
 Nii näitas Herz en kodanluse ajaloolise arengu tulemusel
 Fozarist. Tema nihtamine kellesse Pariis, mis võttis tsensu-
 rist, oli launne ning kodanlus eto tall „jultunud ning
 silbe, kes aga oma kokku ahutsitud varanduse juures män-
 gub „arstokraati, filantroopi ja riigitegelast.“³ Pariisist aga,
 mis arus tsensuivärarats taga, nihtus Herz en palju su-
 tema austusega, kirjutasdes väga hõudavalt prantsuse
 tööliste solvdaarusest ning humanisusest.

¹ Herz en, Valitud kirjad ja artiklid, I k., lk. 144

² 76rd.

³ 101. 16rd.

1848. aastani idealiseeris Herzgen Eurooput ja hõn-
 das üle tema valmisolekut soltsaalseteks ombereoval-
 dusteks. Kuid revolutsioon sai liiva, nägi Herzgen selles
 kogu Lääne-Euroopa revolutsiooni liivaraamist ja tsioo-
 lisaalstsoonis hukku. Seda, et 1848. aasta revolutsioon ei
 proletariaadile võimaks, kuid tulevaks jaoks kannulnaks
 õppetunniks, seda ei muutnud Herzgen veel näha. Huvitav
 on märkida, et samal ajal Marx ja Engels avaldasid
 Kommunistliku parti manifesti ning tootsid des loomun-
 ge. "Revolutsioon on murud." "Elagu revolutsioon!" Kuid
 Herzgen ei oleud tutvunud veel kommunistide, vaatamata
 sellele, et ta ole Marxit kaasaeglane ning võttes kooskõ-
 masiga oma 1848. aasta 13. juuli demonstratsioonist
 Pariisis. Olenvalt isiklikest võimetest ja ajaloolistest tra-
 gismustest ei muutnud Herzgen jõuda leadustliku retoralmi-
 kõige postitsoonini.

Kalitsuse näme oli Herzgen 1848. aastal ^{sunnitud} ombere-
 amma Šveitsis. Praarivõimud jätkasid ikka veel tema jä-
 litamist ning 1851. aastal märtskuus võttis Senat Herzge-
 nelt kogu vee kodaniku õigused ja tunnistas ta alati-
 selt imigruks. 5. märil 1848. aastal võttis Berneus
 kantoni nõukoja Herzgeni Šveitsi kodanõudusse.
 1852. aasta novembris arus ta elama Londonis, mis ole ku-
 punud rahva vaheliseks emigratsiooniks.

Pärast 1848. aastat jõudis Herzeni järeldusse, et
 „huslike umberepuudus, mille poolt piisab kaas aeg-
 ne inimene, tema revolutsiooniline meele ja ole. Kõnast kas-
 vanud mitte vhegi isikondliku vormi külge, mis on
 rapatud vanadele alustele. Sellepärast võit langeda
 vabariiki, võit langeda Prantsusmaale, kurd revoluts-
 ioonist eestab idas. Sa võtad surve alla umale rahva
 elavhõbe ja koguneb teisel pool.“ See oli nimelt 1851.
 aastal, mil Herzeni hõnnes juba ole saama oma perr-
 nimist nong teda hõnnesid uue revolutsiooni vasa-
 kohast huutama Amerikas ja Venemaal. Siitavasti
 kehtis Amerikas mõnugad demokraatlike vabadustega
 riigikord, mis äratas Herzeni tähelepanu, kurd samal ajal
 näis ta ka, et Amerikas valtses see sama vhatud
 kodanlus nagu Prantsusmaalgi. Sellepärast 4 maanud
 Amerikka tsitsaloms kehtestamise võtsumes kõne alla
 nisse tulla. Venemaal kõrtis teda aaga selles sõlmonud
 kogumond, kus esinesid tsitsaloms kehtestamise võtma-
 lused talupoja vabestamise näol isovalitsusest nong
 kultuurisus ja jõnkas muutmisel. Idealismid is veni
 kogumonda ja antades vastu Euroopa kodanlusele,
 arendas Herzeni omapärane „veni tsitsaloms:“ teooria,
 mille koljem võtrod omale ka narodnikud. Sellepärast
 nimetatakse Leon Herzeni ja Pjernoševski nõval, ka-

rodnikluse viisaks."

Londonis sündis Herzen davalt emigrantidele, tutvudes paljude tulevaste revolutsiooniliste liiglastega, nagu ka olid Garibaldi, Mazzini, Louis Blanc. Kuigi 50.-60. ridadeel aastal elas Londonis ka More ja Engels, hoidus Herzen neist eemale. Ta pühendas end täielikult vene rahva kunstuse, hõikates rünnakalt propagandima „vene tsarsalms“ vastu, mõjariist Moma siiditas Herzenot „panslavismis“, mille tagajärjel nende vahel tekkisid erinevused.

1853. aasta juunis organiseerus Herzen Londonis „Vaba Vene Printsipoja“ ning ams revolutsioonilise kirjanduse trükkimise ja levitamisele. 1855. aastal hakkas ta välja andma ajakirja „Polezarnaja Zvezda“, millele 1857. aastal lisandus „Kolokol“. Levitades nende kaudu revolutsioonilisi ideede propagandimist, kujunesid need ajakirjad antitsaars talurahva vabastamisele eest peetava võitluse tunnustajateks. Linnu on hinnatud väga kõrgelt Herzeni „Vaba Vene Printsipoja“, „Polezarnaja Zvezda“ ning „Kolokol“ tähtsust: „Herzen lõi vaba vene ajakirjanduse võimalik - see on tema suur lühen. „Polezarnaja Zvezda“ tõstis kõrgelt demokraatide traditsiooni, „Kolokol“... võitles kõrgest jõust talurahva vabastamisele eest.“¹

¹ Murek, Coe., T. 18, cTp. 12.

Kuuludes arduksest revolutsioonivõimude hulka, hakkus Herzyn 1847. aastal Venemaalt, sest "... ta es näinud revolutsioonilist rahvast ja muutnud uskuda temasse." ¹ Sellepärast kõrkus Herzyn talurahva-reformide ettevalmistusperioodil sageli demokraatide ja liberaalide vahel, mistõttu tulenesid tema apellatsioonid "lippudele": lootes, et taan võtke isiklikult kaasa arda-ta talurahvaüksuse küüremale lahendamisele, pöördus Herzyn mitmel korral truu-alamlike kirjadega Aleksander II poole. Kuud nähes, et liberaalide kaudu ei ole võimalik talurahva vabastamine maaga, kaldus Herzyn pärast 1861. aasta vardiatsiooni talurahva-reformide tulemuste selgumist järnult varakul ning võis võitle-ma tsöelise pärisõiguse kaotamise eest. "Kolookol" muutus tsöeliskas vaba demokraatlike sõna tribüüniks vene rah-vale. "Nagu dekabristid äratasid Herzyn, nii äitasid Herzyn ja tema "Kolookol" kaasa alomast seovast päritoliva liberaalse ning demokraatlike kodanlu-se haritud esindajate äärmisele, kes ei kuulunud aades, vaid ametnikkonna, linnakodanike, kaupmeste ja talupoegade hulka." ² Nii oli Herzyn õpetajaks suure-le "segasessustaste" revolutsioonivõimude - demokraatide sugupoole. Šöerndševski ja Soboljuboo läksid aja

¹ Мемуары, т. 18, стр. 12.

² Мемуары, т. 20, стр. 223.

kaugemale oma õpetajast ja neil ... oli lühidalt korda
õigus, kus nad Herzenele ette heitsid... taganemist demo-
kratismist. liberalismi." ¹

60-ndate aastate keskpaigast alates Herzene
„Holokoli“ mõju langus. Katkestades sidemed liberaalide-
ga ei suudnud ta ooga sammude jätada revolutsioonäär-
dega ning 1867. aastast alates „Holokoli“ ei hõlmanud
enam.

Oma elu viimased aastad saatis Herzen möö-
da kännates ja oma suveteose, luuletuse ja mõtteid kal-
lal töötades, millest põhiosad olid valminud juba Lon-
dons-perioodil a.-l 1852 - 1864. Põrs haaras sindmu-
si Herzene kirjepölvest kuni viimaste eluaastateni, kuid
ei ole sealjuures arvanud ajaloolise monograafia, vaid
isiklike mõtte ja ideedega rikastatud päevik, milles
peegeldub kogu maailma revolutsiooniline liikumine
XIX sajandi 30-60-ndate aastatel.

21. jaanuaril 1870. aastal suri Herzen. Fal-
le ei saanud osaks näha proletariaadi kauglaslike
võitlust Pariisi barrikaadidel 1871. a. Kommunisti ajal,
kuid enne oma surma oli ta siiski jõudnud juba Marks
I Interni ideede mõistmisele. 23. jaanuaril maeti Herzen
Pariisi Demokraatlike intelligentsi ja tööliste suure au-

¹ Merkur, Vol. 7, T. 13. CXX. 12.

avalduse seotud Pierre-Lachais' kalmistule. Hõrk Parii-
 si ajalised avaldused kaasatundvõrd artiklaid, kaama-
 tukaupluste arvad olid kaunistatud Herzeni portreega,
 millede alla oli kirjutatud: „Herzen - suure vene emi-
 grant.“ See näitab, kus suure autoriteet ta oli Euroopa
 ühondlone mõneste hulgas XIX sajandil.

Herzen oli „vene tsarsalome“ teooria looja,
 millega ta objektiivselt võitles vene talurahva maaga
 vabastamise eest. Sellepärast on vajalik põhjalikumalt
 käsitleda tema tegevust 1861. aasta reformi etteval-
 mistamise ajajärgul, kuhu langeb ka „vene tsarsalome“
 teooria väljoneujunemine.

III Herzen võitlusel pärisriigis ja isevalitsuse vastu enne 1861. aasta talurahva reformi

1. Herzen - „Veneläiskide“ teooria looja

Herzen lahkus 1847. aastal Venemaalt ühendunud revolutsionäärina ja sotsialistina, „kõige tõema sotsialismi“ kuulus nende 48. aasta ajajärgu kodanliku ja väikekodanliku sotsialismi arvatute varmi-
de ja teiseid hulka, mis lõplikult surmati juuni-
päevadega.¹ Nähes, et Euroopa ei ole võimeline lahenda-
dama sotsiaalse ümberkorralduse küsimust, purunesid
Herzenis liberaalse kodanluse suhtes heidetud illusioonid.
Herzen alles kirjeldas isevalitsuse ja pärisriigise võitkaja
jätkas ta selles jõe otsimist, mis müüaks teostada ta-
lurahva vabastamise idee Venemaal. Kui lootused sot-
sialismi kehtestamisele Euroopas ei täitunud, pidades
Herzen sealne mees „lõplikult vägakujuks, jätkas
Herzen sotsiaalse ümberkorralduse võimalike uurimist
Venemaal. „Et Euroopa kodanlused võivad olla võnd-

¹ Munk, Cor., T. 12, cp. 10.

lematult kõrgemad mitte ainult vanadest, vaid ka praegustest vene omadest, selles ei ole kahtlust. Ja kuusimus ei ole selles, kas me jõudsiime Euroopale järel, vaid selles, kas maksab talle järel jõuda mööda tema panna teed, kui me võime kingi minna. Lulle aärb, et... selle asemel, et korrata vöörard tegevise, et kokandada kõverakssötkutud saapard, - meil tuleb mõelda, kas mitte rahva eluolustikus, mere kuhva karakteris, mere mõketis, mere kunstis ei ole midagi riisugust, mis võib omada pretensioone vöörandvöökul korraldusele, mis on võrdamatult kõrgem lään omast. Gländ õpilas viiakse saages ühe klassi.¹ "Krug Herzen jõudis veendumusele, et ei ole rajalru läbida kapitalistliku staadiumi, selleks et jõuda sotsialismi. "mõks peaks... (vnu - s.v.) rahvas, kes on iseseisvalt arenenud sootuks teist riigustis oludes kui läänriigid, teist riigustis olustikuprintsiipidega, miks peaks ta veel kord läbi elama Euroopa mõnetiku, pealigs väga hästi teades, kuhu see vöib."² Kärnid, moodas 1848. aasta revolutsioon purustati reaktsiooni poolt, sai Herzenist kodanliku radikalouse utopistliku ning eluööras iseloomu paigas. "Kus ma Moskvas õaidlesin Slavofiilidega (1842.-1846. aastal vahel) olid minu vaated põhiliselt samad.

¹ Соиннений Вернера, Т. VI, стр. 260-261.

² Herzen, Välisnuol artiklud ja kirjad, II, le. 326.

Meie siis ma ei tundnud Euroopat, s.o. teadlaste teie ra-
 matute järgi, teoreetiliselt, ja veel enam — ma armasta-
 sin teie vabast Nikolai-aege isevalitsuse ja Peterburg
 korda vastu. Nähes, kuidas Prantsusmaa julget püsti-
 tas sotsiaalse küsimuse, ma oletasin, et ta, kuigi ora-
 liselt, lähendab selle ja seepärast otsust, nagu siis
 kutsuti, läänlane. Pariis tegi mõnd ühe aastaga kar-
 neki, — selle kest oli see ka 1848. aasta. Samade (põh-
 mõtte - s.o.) nimel, mille nimel ma vardlesin slaavilisi-
 dega Lääne pärast, ma arusin niivid vardlema tema
 inessga... vabariigi-riigi laigus... too mõnd jälle ko-
 ju. Teistes liivasaanute leerts, ma näitan neile (ven-
 -s.o.) rahvast, mille elus võnes suuremal määral ma-
 janduslike pöördete võimalusi kui loplikult vägakujuvõim
 Lääne rahvastel¹ Nimelt arvas Herzen, et arisaks progres-
 siivseks elemendiks, kus võib avada teie paremasse tulevikku,
 on Ven rahvas, kelle majandusliku elu aluskes on
 veel säilunud külsuogukond, milles Herzene arvates pei-
 tustid sotsiaalselt eod. „... milline õnn Venemaal,“ pi-
 jutas Herzen 1851. aastal, „et kogukond ei hukkunud,
 et isiklike omande ei teinud põhuseks kogukondsteeke
 omandot; milline õnn on see Ven rahvale, et ta
 jäi vägajooale kõrki poliitilisi liikumisi, vägajooale Eu-

¹ Herzen, Избранные произведения, т. II, стр. 260.

roopa tsiviilsaatsiooni, mis oma kahtlusketa olis õnnestunud kogukonda ja kes nüüd ise läks sotsialismis kuni luuesalgamiseni.¹ Pärast 1848. aasta nõudmuse esikünnud Herzén nimelt, et Euroopas võiks veel kinnast sotsialism nõudule pääseda. "... kergem on kujutella Euroopast tagasi pöördununa Gregor Heidebrandt alguse kataloosismi Donoso-Cortez'i ja kraku Montalamberti kutsel, kui sotsiaalse vabariigina Fourier'i või Cabet' reptsiti järg.² Kuid tema viimaks toetis sotsialismi jät Venemaa sotsiaal-majanduslike mahajäävus ja tema talupoegade kogukonna patriarhaalse eluga do püüsmine. Nähes need mõningad säilunud võrduspriintsüpe vene kogukondliku elulaadiga külas, ideoloogias Herzén ning, märkamata aga selgumus vastuolude olemasolu ning nende arenemist kihvoktalupoja ja küla-koeka vahel. Sellest kujuneski vähe Herzén'i omajätkava teoreetiline sotsialism, mille alusteks on kogukondade priintsüip ja mõda selgepärast nimetataks. Vene sotsialismiks."

Võiks arvata, et kogukonna kaitsmoxga arvus Herzén samale senikohale slavofiilidega, kuid tegeerult võneks ta neist oma revolutsioonide-demokraatlike olemuse poolest välja. Põhiliselt kaitsesid slavofiilid okkage reakt-

¹ Kupcen, Творче содружие коммунист и мисси, Т. VI, стр. 449.

² Herzén, Ваттуд artiklud ja kirjad, II k, lk. 313.

rioonide valitsera klassi huve ning nende propaganda
 al. 1848. aasta revolutsiooni järel truualamlokkult Ro-
 manovite dünastia teenistuses. „Kere sõbrad,“ ütles
 Herzen slaavofiid Komjakovile, „sa Peterburi (s.o.
 kehtsioonide riivalitsuse-s.o.) eest, ... - meie oleme
 küla eest.“ See näitab Herzeni printsipaalselt viiva-
 vust slaavofiilidest, kellele ei olnud kitsakogukond tule-
 vase sotsialistliku inimeskonna algrakude, vaid peatravha-
 riks pitava kaasaegse inimeskonna koostisosa, mille säilita-
 mine oleks slaavofiilidele võimaldanud mõistatuslikuse täi-
 litamise ning eksploateerimise piisimise. Kogukonna esi-
 letõstmise Herzeni poolt omas aga palju sügavamalt
 revolutsioonide-demokraatlike iseloomu. Siin on tähendus
 kogukonna säilitamine enn kõrge talurahva vabasta-
 mist koos maaga, mida sellejärel kantatakse üheselt
 võrdõrgustatuse alusel vabata kogukondlike oma-
 valitsuse juures. „... ainult need (põhimo teitel - s.o.),“
 arvustas Herzen, „võib areneeda tuleviku Heineas.“²
 Sellejärelst propagandistlikult kogukondlike omavalitsu-
 se elementide arendamist kuni isiku täieliku vaba-
 duse, kuni, et oleks enne vaja loobuda kapitalistlike
 inimeskonda. Nüüsi õrguse ravutamise maale, selle võrd-
 õrgustite kaantamine ning kogukondlike omavalitsuse loo-

¹ Herzen, Полное собрание сочинений и писем, т. XVII, стр. 313-314.

² Herzen, Полное собрание сочинений и писем, т. X, стр. 120.

mine peeti lahendamise sotsiaalse ümberaarduse ü-
 oimuse, millele Euroopa arjaneult kolikuma loi.
 Asjaolu, et Herzgen ei saanud aru kapitalistliku arengu
 ajutisest progressiivsusest, ja lubanud teda jätta me-
 teadustele sotsialismi kõrguste peotsoonidele.

Lahendades küsimust sotsialismile ole-
 musest, etta Herzgen mõtmesuguseid momente kogukond-
 lusest rääkib, mis peaks olema teooria. „Artikkel on
 parim tõend sellest slaavlasti loomulikkusest, et ta ei ole
 poolhõlvast sotsialismi vastu, millest me oleme nii mitu korda
 rääkinud. Artikkel ei meenuta sugugi saksa tsunfi, ta ei
 aja taga ei monopolit ega erioigust, ta ei nõgune sellele,
 et takistada teisi, ta on karraldatud omaenda huvides
 ja mitte kellegi muu vastu. Artikkel on ühe käsitöö-ala
 vabade karrastajate ühendus ühiselt kann saamiseks ühis-
 sel jõul.“¹ Herzgen arvates peaks iga artikkel võlgu lüh-
 dam, kui ta koosneb lahkumistest, keelede juures kuju-
 mineel sõndaarvus on oma ajaloolise ulatusega. Nõimelt kor-
 heldas tsairpõltses saager kaararyud ja küüstamist lake-
 umist juures. Nee küüstamist arvas oma liisemel
 põgeneda või end peita, sel viisil peitised jaltis üing jä-
 ldamist karmendades.² Sellele näole ühtsuse kindlustamine
 lei mõtles Herzgen. „Nee kalvas on kannatanud kõrk.“

¹ Герцен, Творческое собрание сочинений и писем, т. VII, стр. 272-275.

² vt. Герцен, Творческое собрание сочинений и писем, т. VI, стр. 446

kirjutab Herzén, „kuid säilitas kogukonna, kogukond pääs-
 tas vene rahva; hävitas kogukonna, te arvate tema kä-
 tlast mõnigi jalust kotuna mõrniku ja politsei meeleval-
 la alla. Ja puudutada kogukonda niisugusel ajal, mil
 Euroopa leiab taga oma tükeldatud põllulappe ja piieid
 kõigest jõust mõnigi kogukondliku kavalduse poole!“ Siin
 ei saa toepoolset... konstateerimata jätta seda kogukonna
 tähtsuse unistusteku liialdamist, millega narodnikud on
 alati patustanud,¹ ja millega patustas ka Herzén, keda
 Lenin nimetas narodnikluse isisaks.

Suhtavasti saab tõmmata mõningad paral-
 leele Herzén, Vene tsarivõimu ja kolimesi narodnikluse
 vahel, mille tõttu Lenin nimetaski Herzénit narodniklu-
 se isisaks. Need paralleelid selgitab meile Lenin
 artikkel „Võllest pääradist me loobume,“ kus ta annab
 narodnikluse definitsiooni. „Narodnikluse all,“ kirjutas
 Lenin, „me mõistame vaadete süsteemi, mis soovib
 anda kolme põhimist joont: 1) Kapitalismi tunnus-
 tamine Venemaal languseks, regressiiviks, 2) Vene ma-
 jandusliku korra omapära üldse ja eriti talupo-
 ja omapära tunnustamine ühes tema kogukonnaga,
 artikliga jne. 3) Selle ignoreerimine, et „haritlaseõud“
 ja riigi jurüidilis-poliitilised institutsioonid on seotud

¹ Успен, История содвѣтвеннаго сочинения и мнѣнія, т. VII, стр. 272.

² Ленин, Сочин., I. к., л. 335.

teatavate riiklate ühiskonnaklasside materiaalsete huvidega.¹ Kuna XIX sajandi keskel kapitalismi areng Venemaal ei oleud veel saanud nimetatudväärses ulatuses, ei saadud Defensioonist loomest tulla ^{omistada} Herzen "uue sotsialismi," sest nagu tema revolutsioonilise võitluse eesmärgid olid suunatud fodaal-pärisorjusele muheta ühiskondlike võitluste vastu. Kolmas tammus võttis need arvestelt, küll laugel aga "uue sotsialismi" olemusega kokku Defensiooni teine tunnus, sest Herzen nimetas sotsialismis seda sotsialismi, "... mis tuleb meelest ja talupoegadele olemusest, ja läheb koos tööpartellidega vastu sellele majanduslikele võitlustele, milleni jõuab sotsialism ilmselt ja mida toetab teadus."² Sellest tuleb selgida, et sotsialism kahe teava osal.

Venemaa ühiskondlik areng küsimust ei arvestanud Herzen siiski mitte tähtselt teiste rahvaste ajaloolisest arengust. Nii kirjutas ta 1857. aastal: "Venemaa tulevik ei võlta osnult temast. Tä on seotud Euroopa tulevikuiga. Kes võtavad laadid maailma saatust ette näevata juhuil, kes reaktiivse ja absolutism lõplikuks võivad revolutsioonid Euroopas? Võibolla ta hukub? Siis hukub Euroopaga..."

"Ja ajalugu kandub üle Amerikasse."³ Niimäe meele arvamus Das aga Herzen siiski umbusaldust. "Raske ütelda," kirjutas

¹ Ленин, Труды, 2. т., л. 460-461.

² Герцен, Полное собрание сочинений и писем, т. XIX, стр. 127-128.

³ Герцен, Полное собрание сочинений и писем, т. VI, стр. 457.

ta, „mõelme saab ploma Ameerika riikumise
sotsialistlikku tendentsi, teiste sõnadega taluorke,
... sest et Ameerika, kõrge oma puuduste juures onitab
kodanliku demokraatia esindajaks.“¹

Oma elu lõpu pool kaldus Herzog niiske arvama, et lää-
ne-Euroopa maad kunagi jõuavad sotsialismi, võhe-
nemat tööolukorras tõuse kodanlikes maades. Sellel ju-
hel järd sotsialismi kehtestamise viisid tema arvates
iga maa riikis erinevaks. Nii pidi Euroopa jõudma sotsi-
alsms tööliste, Venemaa aga talupoegade läbi. „Sulevorku
inimene Venemaal on - talupoeg, täpselt nii nagu Prant-
simaal tööline,“² oli Herzog arvukoht. Murduks et see
teooria ~~teooria~~ ~~teooria~~ ~~teooria~~ ~~teooria~~ ~~teooria~~ ja tulenes Herzog arvukohtade
mest võrrelda arengukadustes.

Kuigi Herzog võitles oma „vase sotsialismi“³ de-
tega objektivselt talurahva vabastamise eest, is muutud
ta rida leovarid õrki kunagi vheendada poliitilise pöörde
organisatsioonide niisomusega ning püüdis oma sotsialistlikke
vaateid leovtada võimaliselt just riiklises, kongressi-
des, et talurahva kiisomust rahultkult lahendada. See oli
tema õnnetus, mitte aga nii, „et ta ei saanud näha re-
volutsioonilist rahvast Venemaal...“³ kes 40-ndatel ja 50-
ndatel aastatel oli rahultaste niisil kujunenud tölliseks

¹ Lepise, Труды еоранне еоранне и нисеи, Т. VIII, стр. 411.

² Lepise, Сор. Т. 18, стр. 12.

³ Lepise, Избранное и нисеи и нисеи и нисеи, Т. II, стр. 146.

„püsi rohu keldriks“ tsarismi juba sarvijalgade püstroa
hoone alle. Asutanud „Käba Vene Töökojaga“, pöördus
Glerzen ismese vaba sõnaga just vene aadli poole. „Pääst-
ke andid päriserfust ja talupoeg – sellest voust, mis-
da nad peavad valama... kiirustage – oleg on kannata-
matu, ei tohi kaotada ainsatki tundi.“² „Küüda ta oma
õluskutses „jüripäev! jüripäev! Vene aadli.“ Glerzen
siiski kujunes Glerzenit tõelise revolutsionäri ja demokraat,
kes pöördus oma revolutsioonilise agitatsiooniga juba
masside poole.

Lenin, kes andis personaalse hinnangu Glerzenile
kui revolutsioonilise demokraadi, analüüsis põhjalikult
ka „Vene sotsialismi“ teooriat, sildis selle kohta muuseas:
„Sõjaltult ei ole selles Glerzenis õpetuses, nagu kogu vene
parodnikluses – kübetki sotsialismi. See on niisama-
sugune kaunihingeline fraas, niisamamugune heaxidam-
like unustus, mis rüütab kodanliku talurahva demokraatse
revolutsioonilisest Venemaal, nagu „48. aasta sotsialismi“
mitmenugused vormid Lääne-Euroopas.“² Sõjapoolset, idea-
liserides vene kogukonda ja unustades sotsialismi kui
ihkmondliku eluvormi idealist, läks Glerzen sotsialismi
algidurod üksteiselt otsima sialt, kus need polnud!

Väärde sotsialismi vene kogukonna kaudu

¹ Glerzen, Творче собрание коммуниста и ученика, т. VII, стр. 249.

² Ленин, соч., т. 19, стр. 11.

Maxhauseni eesmärged olid näidata just kogukondlike
 elementide juurde tõlku Venemaa majandusliku maha-
 jäämist ja puudust. Herzeni aja, kes tundis vene ki-
 laidu põlvkonda juba lapsest saadik, lõi kogukon-
 dliku printsipi ette just tema loova jõu jõulest,
 mis näis varjavad eneses sotsiaalsele elementile võimo-
 lused. Sellepärast arvustas Herzen Maxhauseni seetõel-
 ti mõtmeid puhul ning loobas temale tema ettepan-
 tähelepanekuid. Kuigi peab õigeks tunnustama Maxe kei-
 tika Herzeni paranduslikele hoiakule suhtes, siis omeligi
 on süüdistus vene elu mitetundmises Herzeni suhtes liiga
 järsuloomuline, mis kahtlemata tuleb sellest, et Maxe ei
 tundnud siis Herzeni tõelist revolutsioonilist elemendist.

Olguks, et Herzeni "vene sotsiaalsed" hoiakud ei ole-
 nud "kübetel" sotsiaalsed, ole tema iseloom siiski revolüt-
 siooniline ning objektiivselt suunatud pärisõiguse ja
 isikulisuse vastu. "Õiguse maale" ole talurahva vabastam-
 se revolutsioonilise-demokraatlike hoiakud ning tähelepanu
 masside huvi. Herzen loobis sotsiaalse-pärisõigusele kaotamise
 ja vene talupoja kultuurseks ning haritaks muutmise puhul, loogilise-
 lise maavalduse võrdõigusele kaotamise ja kogukondlike oma-
 rahuks juures, saavutada ühiskondlike elu ideoloogilise-
 sotsiaalsed. See ole tõepoolest siiras soov talurahva elu
 paremaks muuta, kuid tegelikult võtlemine kodanlike rühete

jaluleksadmise eest. Kuid tema tähtsus seisnebki just selles, et ta võitles vanade feodaalsete igandite hävitamise ja uute, progressiivsete suhete sisseadmise eest.

2. Glerzeni poolt loodud „Baba Vene Priiki-koja“ tähtsus võitluses pärisorjuse ja isevalitsuse vastu

Kavatsus, hakata välismaal truimoma venekeelset raamatut, oli Glerzenel juba 1849. aastal, kuid alles muhnikud rõõndama parvast pärika, ei õnnestunud tal siis seda teostada. Jo nagu ta ise ütles, soovidas ta kollektiivse liiga poole, kuidant ja aega „Lääne aegade“, mille pärast liberaalid tegid saagel siidstavaid etteheited, nagu oleks Glerzen lahkunud kodumaalt muustanud kosta, mis need keelutaks te-
 fi. „See võõrdumine on, võrreldes, põgenemine üks rööb-
 dam võt. See võõrdumine uus meeskond melas täreli-
 kult teie tähelepanu, tema huvid muutuvad teie hu-

¹ vt. Курян, Полное собрание сочинений и писем, т. VII, стр. 187-188.

videls, tema lootused - see lootusteks...¹ Siiskiult, omama-
 ta luba kunagi enam tujast tulla Venemaal, jäi Plerzen
 ka välismaal vene rahva huvi teenistusse. Et parems-
 ni tähta oma revolutsioonilist plaanid, saab triivkojaja
 antamist mõte veelgi kindlamaks. 1857. aastal kirju-
 tas ta ajaloolasele kirchleit'le: „Siisestmist päev on 1856-
 olea veel mere jaoks kauget, ... mõtte, sõna päev saabus
 juba. Me elame küllalt unes ja varuimises; mere on aeg
 jutustada, mida me nägime unes, mida me mõtleme...“²
 See oli roov vaba, tsensuurimata triivkoja kaudu kolata
 teadusele kutsuma vene rahvast oma vabatsast olukorrast.
 „Me nägime... kesetluse kõige kohutavamad arengut. Me kas-
 vame üles terrori õhkkonda, rahapoliitises mustade tiibade
 all, ta küünte vahel. Me muutume võraskes lootuseks nime
 all. Kas ei ole aeg lahti jäästa oma käed ning sõna rillek,
 et tegelesta, et olla uskupis, kas ei ole aeg rahvaste
 suksuva teaduse aratamiseks?“³

Emigratsiooni inimestel vastatell oli Plerzen
 teadnud enesest usmängis tutvustada tolearegsele Euroo-
 pal vene maad ja rahvast, kes Eurooplaste võms al-
 mahapäänud ning miksok. Siisepärast kirjutasas ta nel aja-
 pärgul rohkem vene rahvast kui vene rahvale. „Euroopa es-
 tea merd, ta teab mere valitsust, mere fassaadi ja muud

¹ Лерзен, Полное собрание сочинений и мемуары, т. VIII, стр. 322 - 323.

² Лерзен, Полное собрание сочинений и мемуары, т. VI, стр. 458.

³ Плерзен, Валстуд artiklid ja kirjad, II к., lk. 14-15.

midagi" kirjutas Herzen, soovides Euroopale tutvustada seda muud Venemaad ja vene rahvast, kes erijuhelikest hoolimata võitis 1812. aasta Isamaasõjas prantslase ja kes andis maailmale palju suuremaid summasid, "jutustagem talle (Euroopale - S.V.) sest võimast ning mõistmatust rahvast, kes moodustas tarahveju riigi 60 - miljonit elanikuga, kes nii jõudvasti ja meliikelt kavvas muruks, kma et oleks löönud kaitsi lojutondra printsipi, ja kes isemexna kandis selle puutumatusena läbi riikliku arenemise strateegise reelduse, kes suutis end kerdaga smekombel soovetada mongolite kordide ja rasku bitrovaatide mee ale, kason- midistsopliins kapraalmejs ning häbstava tataris piitsa all, kes säilitas suurnugused iseloomujooned, elava mõtuse ning rohke matuure läia ekspansivuse päriserjuse suure ale ja vastas tsaar künle end kervoda sada aastat hoijem fusõns grandioosse kmmuniseja. Las õproad u- rooplased teadma oma naabrit." ² Selles soovis avaldas Herzens niyar armastus oma maa ja rahva vastu. Võibolla see viloselt nur armastus, mis kutsus esle kõige veneerke vlistamise, andis põhjuse Marxel müidatada Herzenit panslavõms.

Pärast käänu aastard Prantsusmaal, Itaalias ja Šveitsis aastatel 1847 - 1852, elas Herzen 1852. aasta riig-

¹ Herzen, Valitud artiklid ja kirjad, II k., lk. 15-16.

² Ibid., lk. 16.

sel clama Londonisse. Püüram luukoht võimaldas tal innukamalt jätkata kriitika antamise ettevalmistustööd. 1853. aastal, leides, et on aeg võtta "... endalt maha vööra keel lõrdraud..." ja pöörduda "... meest; emaneelse sõna poole." Hilimu rõanda vöörastega on otsus. ke jutustas me nele, ni kurdas muutstme Venemaast ja slaavi maailmast; mis ole võimalik teha, on tehtud,"² kirjutas Herzen diskut-tes "Vendadele Venemaal," kutsudes need loola emigrantide uskujale võtkema ja mõtte käss triipes hordma.

„Miks me vorkome? niisi Herzen. „Kas meil tõesti pole midagi öelda? Või vorkome rüüpärast, et me ei julge rääkida? Ko- dus pole kohta vabale vene sõnale, — ta võib kosta mujal, kus arvult on saabunud tema aeg. iiknes see jerdab end, mis on nõrk, kartlik, ebaküps.“³ Soovides olla vene rahva vaba, ksunseromato hõõlekandja, kutsus Herzen vene revo- lutsioonilise ringkondi vles varustama tema kullevast- trüknoda nännikjalise korastöoga. „Saate, morda ta- kote, trükitakse ära mõra, mis on kirjutatud raba- duse raiimus (mine sõrendus — s.v.), leaduslikest ning jatte eritaraist artrialest statistikast ning ajaloo alalt kunst romaande, muudujuttude ja luuletustest.“⁴ Herzen kirjutas selle vlenutse muurte lootustega romaatsmule kaastööle Venemaal, olenemata sellest, kas see tuleb

¹ Herzen, Valitud artiklid ja kirjad, II, lk. 147.

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Ibid., lk. 148.

beraalsetest või demokraatlikest ringkondadest. See oli sel
 vajärgne loomulik, sest Herzen omas siis küllaltki libe-
 raalset kallakut. Hattud juhul oli siiski ma iga
 vabas vormus⁴ kirjutatud sõna muetatud isevaltuse
 ja pärisarjuse vastu.

Isensuuri vaba vene trükoja organisatsioonile
 lõi Herzeni oletada võrdlemisi suurs majanduslike
 raskusi, sest nii trükoja osustus konkrome keer-
 ka tööliste töötasu makromne langes alguses tema isikliku-
 riiskole. Kuid neist välistest raskustest hoolimata ja tänu
 Poola demokraatliku võitluse abile, loostas Herzen oma re-
 volutsioonilise tähtsusega Vsesande, arutades 1853. a. "Vaba
 Vene Trükoja" mille esimene väljaanne ilmus 22. juulil
 valkriya alle "Jürpäri! Jürpäri! Vene aadlile." järgmisteks
 väljaanneteks olid kirjutatud "Poolakad paluvad meid" ja "Risti-
 mid omand!". Väimane kirjastas komekalt Herzeni "Vene tsarismi-
 sünd, moda ta hakkas müüd oma trükoja kaudu propagu-
 ndama. Väljaanded toimetati poola emigrantide kaarabre
 Venemaal kuni Herzen jäi suurt lootustiga ostama nende vastukaja.

Peatavasti väibtes Venemaal pärast 1848. aasta revolutsioon-
 i reaktsoon, Nikolai I, kes loostas aktiivset Euroopa reanimi-
 olitronat, kehtestas ka sseriiga kange poliitvirežiimi, andmata vöi-
 valust lojuaalsemaks mõtteavalduseks. Pöllisistam raskendas
 qat: välistmaise kirjanduse, nii ka Herzeni, Vaba Vene Trükoja' väljaan-

nelle, salajast üle piiri toomist. Veel 1860-ndal aastal kirjutas Herzen, meenutades seda reaktsiooni, väga tabavalt, et 1848. a. järel, isevalitsus ole jõudnud aburide heraklex sammastest, juhendat sõjaväe õppesutist õpetajate, Buturinski projektide, selgida võrkoolid, tšensur jalgini allkiyani transparentide..."¹ Sellele riigiaruse omandanud reaktsioon pidurdas riigi revolutsioonilist tegevust. 1849. aastal petrasivõsklastsükkel tekitud karm kohtuotsus hõrdutas liberaale, kes tõmbunud niid arghkultu-
garr.

Kui Momoare jõudis, Naba Neni Prinsipof' isme-
sid välgandid, siis leidis need Herzeni. Moskva ispreidi pooll
väga taparhordloku vastloodu. Sama julged sõnad välismaalt ko-
hutavad Kaardus, Põhikõrõns ja teisi nendisarnastid Oberaalstid
tegelast, kes hakkavad tegema isig katsit, mõjustada Herzenit loobu-
ma oma liiga shtetkust üritusest. Nad kardavad end kygada revolud-
tsioonilise kirjanduse lootamine ja lugemine. Reaktsioonlastarn tuju-
nemine sundis Herzenit tunnistama, et Venemaal ei ole enam mome-
nt, kes astuks välja pärharise talupoja eest. Heled just see ar-
võus talis enam fulgust oma "Naba Neni Prinsipof" tlgõuse õrges-
tamõks. , here olukõrd kokustab merõ parvastama seda, mõda aheldatõ
kõne Venemaal is fulge veel todus välgõ ütelda."² Juhul, kui reaktsioon
muutuks ole Euroopa nii tuquval, et tsensuurita venekeelse kirjanduse
välgaandmõne esitaks võmatals ko Inglismaal, tõõtas Herzen xir-

¹ Herzen, vastkõud artiklõrd ja kirjõrd, II k., lk. 185.

² Кривин, Поняков сообразил сообразеннїи и мисси, т. IX, стр. 16.

suurelised rööpkondid. Kõrge see andis Herzenele toetuse, hakata väl-
ja andma perioodilistelt kinnisvõttekirjades, millele oleks olnud suure
le suurem mõju. Selleks ajakirjaks kujunesid, Poljarnaja Zvezda,
mille esimene number, tähistades dekabristide traditsiooni jätkamist,
kinnis 25. juulil 1855. aastal dekabristide hukkamise 29. aastat-
päeval. Ajakirja ümber algas anda suurem häälestus artra-
stide ja kirjutistide, mida ei olnud võimalik arvutada Venemaa
tsensuurikriitilise kitsenduste tõttu. Samuti soovis Herzene, et „Pol-
jarnaja Zvezda“ saadetakse Püüdnud ja demonteeritud käsit-
padena kätt-kätte leotada luuletust, et need paremini
säilitada trükisena.¹

„Poljarnaja Zvezda“ kinnisvõtte kirjutamine, mis
tootis kinnisvõtte kinnisvõtte kinnisvõtte kinnisvõtte kinnisvõtte
Selle sõjas, tsarism kukkus kalidasti läbi, ... ta kompromi-
tatsioon Venemaa kõrgel moraalil ja ühtlasi ka unast-
Venemaa us.“² Püüdnud, selgus pärast kinnisvõtte
kinnisvõtte sõjas püüdnud kinnisvõtte kinnisvõtte kinnisvõtte
tus.“³ Seda mõttis ka Herzen, kirjutades „Poljarnaja Zvezda“
programmis: „Venemaa on viimastel sündmustel tegutses rapu-
tatuol. Mis ta ei juhtuks, ta ei võt enam seaduse juurde ta-
gan pöörduda...“⁴ Sündes, et Venemaa sissivõtte valmivad mu-
red vabastusid, püüdnud Herzen teha kõik, et need ei häibuks.
„Krooni-Venemaal on oma keel,“ kirjutas Herzen, „ja ta levib

¹ vt. Krynin, Творческое наследие Горького и русская литература, т. VIII, стр. 171.

² X. Krynin и Б. Зиневич, Cor., т. XVII, г. II, стр. 29.

³ Ленин, Cor., т. 17, стр. 65.

⁴ Herzen, Валютные артефакты и письма, II к., л. 154.

kaitsejate kogus Londonis. Aja noores Venemaal, talu-
 rong loodus Venemaal ei ole võttes heideldanud. Ma pakun
 teile seda." Sellest kaovad Herzen, Poljarnaja Zvezda'ga ko-
 lata vabalt vabalt loetava talurahva vabastamise eest
 peitavat võitlust.

Londoni emigrantide kogunades leidis „Poljarnaja Zvezda“ sooja poolhoidu. „Ma ei unusta ikalgi seda mi-
 damatku maist, mille ja teie ja teised silmapaistivad inimesed,
 nagu Victor Hugo, Weyher, Proudhon, Louis Blanc, ula-
 tantsi mulle käe 1855. aastal ja püüdisti mulle osutada meluust,
 kus ma alustasin Londonis oma ajakirja „Poljarnaja Zvezda“ väl-
 jaandmist,“ kirjutas Herzen Kaarlo emigrantide kirjzinele, „ti-
 le kõrgel näo täiesti, ei unustan, Peterburi absolutismis põlone
 raudlase, et sama ajal tulnu oma rahva sõber.“² Victor Hugo
 tekitab varmustunega „Poljarnaja Zvezda“ ilmumist: „Si sa-
 dat korda Euroopale (tähtsuse - s.m.) arjo, te saadate
 võrda ... targa arjo, te on hea.“³ Si näitab, meedus hõn-
 sid Euroopa revolutsionärid Herzeni ajakirja ilmumise
 tähtsust, pidades seda üld-revolutsioniliseks sammuks.

Venemaal võeti „Poljarnaja Zvezda“ vastu revolutsionilise varmustuse tõuniga. Herzenile hakkas saabuma
 kirju ja muudatust, mis võrd täis poolhoidu „Poljarnaja
 Zvezdale.“ „Ei saabus mulle Peterburist anonüümne kirje,

¹ Herzen, Valitud artiklid ja kirjad, II k., lk. 154.

² Мухоморов, Полное собрание сочинений и писем, Т. VIII, стр. 409.

³ Ibid. стр. 174.

mis mind ja mitte armuikst mind, liigutas pisarateni; nooru
 tanaavad mind trükoaja ja „Polefarnaja 2vezda“ lest, „kirju-
 tas innalt Herzen, nähes, et tema „Daba Nene Grikovodo“ on
 avanud uue ajajärgu revolutsioonilise tegevuse.

„Polefarnaja 2vezda“ tellimise ja läbimise kavas.
 Selle raevakad read, mis on nimetatud isevaltsuse ja päris-
 arjuse vastu, leevad üle Venemaa ning jõudvad valitseniga,
 teletades sellele meelde, et „... kokkuvõetud aur (talu-
 talvra rahutund - s. v.) purustab marmar (isovaltsuse konna
 - s. v.), kus seda ei osata muunata.“² Herzen mõistis, et talurah-
 va rahutuse kannu mõjul ja sõjalise üüriarvamuse ning
 majanduslike raskuste tagajärjel on isevaltsuse süüta-
 vare kriisi ajajärgus. „Kas soovastoopole sõdur, ilus haavades
 ja kõva nagu granit, kes on proovitud oma jõudu, astab
 oma selja malakakoopide alla nagu unne? Kas moakort-
 sevaltsust talupoeg pöördub teoorjuse puuride taga üüri-
 ma rahuloleku, nagu rändrahvast keitsandk Kaspia mere
 kaldalt, kes valvas Väänimees piis, kaob steppeid? Ei osi-
 ollu. Kõrre on liikvel, kõrk on vapustatud, pingus ... ja et
 maa, mis nü jäärnu äratati, nõguks jälle surmaunne?
 Parene hukkugu Venemaa!“² Kui jõudis „Polefarnaja 2vezda“ raudu
 Venemaal Herzen kirjutis protest isevaltsuse ja pärisarjuse
 vastu ning julgustas revolutsioonilist meelitatud rahva-

¹ Herzen, Полное собрание сочинений и писем, т. VIII, стр. 256.

² Herzen, Валтуд artikled ja kirjad, II к., lk. 155.

di aktiivsemale tegevusele.

Muljalookest „Poljarnaja Zvezda“ materjalist, mis tuli kaastööna Venemaalt, värgestas Herzen sard neid, mis, ... on kirjutatud nõiaga kirjutustada arjade kaarmeyst dukorda; kuna kõne lüme prugutused olid selleks, et Venemaal ... seda arendada, imbe rahutada vabade ja rahvuslike asutuste.“¹ See annab lühikokkuvõtte revolutsioonilisest tegevusest. Suutmata võrre määratud materjali „Poljarnaja Zvezda“ veergudele mahutada, andis Herzen 1856. aasta alguses värga lühikokkuvõtte „Golosa iz Rossij“, mille edasine lühikokkuvõtte võeti võltumise vabadusest. Kuid kindluste kiire areng Venemaal tõi järpest rohkem materjale juurde ning osutus hädavajalikuks nende avaldamise saadamine. Sellepärast otsustas Herzen anda täiesti uue perioodilise ajakirja - „Kolokol“ - värgaandmisele, mis võeti lühikokkuvõtte kuus värgemalt kord võeti kaks. „Kolokol“ lühikokkuvõtte märgitseb Herzeni revolutsioonilise tegevuse uue ajajärgu algust.

„Daba Veni Priskitoga“ lähtus võitluses pärisorguse ja isevalitsuse vastu võeti väga suur. Selle organdromise ja revolutsioonilise kirjanduse levitamise ja ühise Herzen aluse teine revolutsiooni loju järgneval „ibalepaalsel“ kirjandusel. See oli põrandaaluse võitluse algus, mis kestis võeti kümme aastat ja lõppes võleti suure oktoobrirevolutsiooni võitlusega.

¹ Мухоморов, Полное собрание сочинений и писем, т. VIII, стр. 321.

3. Herzeni „Kolokol“ - antiinne pärisorjuse
ja isevalitsuse vastu võitleja 1861. aasta talu-
reformi ettevalmistusperioodil.

Herzeni „Kolokol“ kummine langus Venemaaal valmiva revolutsioonilise situatsiooni ajajätku. Nõmmelt paljastati Krimme sõda, kuroõrd tsaar. Venemaa oli maha jäänud tihedat korraldust kapitalistlikest maadest. Sine sõjatehnika ei muutnud võitleja liitlaste omaga, vaprad vene sõdurid hukkusid ajatult kordraskelt puudulikkelt väljatöötatud taktika ja strateegia tõttu. Irvak arvamus pidas kogu velle katkestuse põhjuseks pärisorjust, mis särlis Venemaaol politsiiliku tsarirežiimi valve all. Revolutsiooniline õhuma õõs soovis, et Venemaa sõjas kaotaks lootes selle tagajärjel rahvamasside revolutsioonilise meeluse tõusu. Talurahva rahutuse arv kannas tõepoolest mitmekordset. Haltsusevastane opositsioon nõudis enesele vabamat avaldumise võimalust ja tsinnuvalitsuse kaotamist. Pärisorjuse kordumise peäis olevat mööda-
pääsmata vajadus. Teiselt reaktiooniline ajaloolane M. P. Popydin usnes pärisorjuse reformimise nõudmisesse.

Sellest oli Venemaa astunud terava klamiõtku-
se ajajätku, mida lennõs põloomustuse kohaselt nimetatuse

revolutsioonilise situatsiooni ajajärguks. Nõmmelt olid Hea-
 maal alles kõik revolutsioonilise situatsiooni tunnused,
 nagu "1) võimatus rahvusliku klasside rühmitada muuta-
 matul kujul oma olemoole; üks või teine "toppuide" kriis,
 rahvusliku klassi poliitika kriis, mis tekitab lõhe, kuhu tua-
 gide rühmitatud klasside rahulolematuse ja rask. 2) lõhutatud
 klasside paudude ja hädade ebataavalne teravnemine. 3) Tä-
 hendatud põhjustel masside aktiivsuse suur tõus, kes "ra-
 hulkeel" ajajärgul lastavad end rahulkeelt hõõruda, kor-
 miste ajadele aga tõmmatakse kaasa nii nooru kriisolu-
 korvast kui ka "demokraatide" must poolt iseseisvaks ajaloo-
 lase väljastumisel."

Sõja ajal kannatas eriti rängalt vene talu-
 pois, kes juba enne oli päriserijustiku eksploatatsiooniga tä-
 gapärgel vaenuud. Palunõpandid käisid alla, talupoegade
 perekonnad peidid lootsid rõõmavärbamise tagajärgel nägema
 ja võitlusega võitlema. Kuid läänmets-äärsetest subermanya-
 dist rahvuslike ühaste aluse kaugelt talupois meeskort-
 seväki värbamis, levi subermanyades, mis värbamise al-
 la ei kuulunud, igasugused kuulduis, nagu rabastaks
 meeskortseväki astumise talupois päriserijust. Selle
 jõuolul tekkisid kohutused, mis kaugemad mõtmed sub-
 bermanyad oma alla, tekkisid tsarivõimusele

1. Мух. Соц., т. 21, стр. 189-190.

ning mõjustasid aktiivselt ühiskondlike mõtte ja revolutsioonilise liikumise arengut.

Sellise teravnenud ühiskondlike-politilise situatsiooni ning „Daba Dene Priikolojo“ majanduslike külje kindlustumise juures otsustas Herzen oma sõbra Ogarjovi soovitusel anda revolutsioonilise, isevaltsust paljastava ajakirja - „Kolokol“ - väljaandmisele. 1857. a. mär- ja juunikuu pooleks viidi läbi ajakirja koostamistööd ning 1. jaanul ronis „Kolokol“ esimene vihik. Selle formaat oli 8-leheküljelise, kuhu tekst trüüti tihedas kirjas, mahutades selliselt ühte vihiku ulatuslike materjale.

„Kui Herzen kavatses „Kolokol“ ando välja „Poljarnaja Zvezda“ lisa-lehena, arvates ta oleel juba esimeneid membrist alates vilist tähtsust, sest ajakiri kujunes mitte enam teooriatele vaid te propagandiks, vaid juba vene ühimeha praktilise mõjustajaks.“ Oma ümmärsdelt langes „Kolokol“ ühte „Poljarnaja Zvezda“ga, andes sama aktiivselt võtlemise kalurahva vabastamise ja hariduse ust ning umbullustuse ja uleroamuste vastu. Ioo, et Venemaa vabandis paris arjuse ahelast, läbi sama punase niidina „Kolokol“ lehekülje, nagu koju Herzeni eluga. Edarilikuarmatule soomule, kõrgele saavutamisele pöörata: 1) Isennuuvabaduse

rehterimist, 2) talupoegade rihtis rehteritatud rihterite-
 re ja 3) pärisorjuse abolitsemist. ^{See tekkis, mis Herzen}
 avaldas „Kolokolis“ artiklides, näib, et Herzen
 revolutsiooniline meelsus, ^{eriti veel küllaltki alalhoidlik.} Kuid siin ei ole Herzen ka kus-
 tüüpiline XIX sajandi so-ndate aastate vana valgustaja, keda,
 nagu seda märgib Lenin, iseloomustab „... tulsus raia... pä-
 risorjuse ja kõigi selle sõnnituste vastu majandustul-
 v, tsiaalul ja poliitilisele alale... halduse... ja... peamiselt
 talurahva huvi kaitsmine...“, siiras unne sellele, et pärisor-
 juse ja selle jäänuste kaotamine loob kaasa üldise hea-
 olu ja siiras soov sellele kaasa aidata.“²

„Kolokolis“ reformsele perioodi peamiseks ole-
 andeks oli põhjalikult valgustada talurahva meele rühastam-
 mise ja pärisorjuse täieliku kaotamise küsimust, milleks siin-
 teatavasti Herzen „vane tsiaalul“ põlvolemus. Valitsus klass,
 hirmul revolutsiooniline liikumine nõuemeise sest, oli un-
 netud tunustama, et vana korra säilitamine poliitika
 1816 muutuda hukatuslikuks, kuid siiski peale ole-
 ma ümmargus välja töötada selline reform, mis säilitas
 siinse monarhia ja siinse ülemõõime majandustul-
 v ja poliitilisele alale. Silupärasest toimusest paroorjus-
 laste, reaktiivide ja liberaalide vahel vaadlused ja
 relandimise ulatuse, mitte aga talurahva täieliku va-

¹ Herzen, Valitud artiklid ja kirjad, II c., lk. 151.
² Lenin, Kõne, 2. a., lk. 452.

lastamise ilu. Juba see näitab, kui võrd revolutsioonilise
 oleks küsimuse arutamise talurahva reformist Herzen juures.

Talurahva maaga vabastamise taktikas kõi-
 kus aga Herzen alguses liberaalse ja revolutsioonilis-
 demokraatliku meenu vahel, mis kirjeldas tema ajutise lii-
 du liberaalidega ja kaugenemise tõelistest revolutsionää-
 ridest, nagu näe olid Pjandševski, Dobroljubov jt. Sellest
 kõrvale taktikast tulevalt kirjutas Herzen 1858. aas-
 tal: „Talurahva vabastamine koos maaga on võtme-
 samad ja olulised küsimused Venemaal ja meie. Põlga-
 se vabastamine „ilalt“ või „alt“ - meie oleme selle poolel“¹
 1858, kelles arvasid siinse too talurahvast pärsest vab-
 astada, kuid oma klamipäritolu tõttu ei nutnud Herzen val-
 dada vabastamiseks kahelst olemust. Samas ajal, kus ta
 oli valmis loetama talurahva vabastamist „alt“, s.o. talu-
 rahva ise revolutsioonilise võitluse kauda, samas ajal
 oli Herzen nõus pooldama ka talurahva vabastamist „ilalt“,
 s.o. valitsuse planeeritud vabatahtliku koostamise alusel. Kuid
 viimane juhul oli see talurahva väime areumise enam-vä-
 hem „puustliku“ see pooldamine.

Põhleb ^{märkida, et} arvustades need ajaloolas kirjandus, milles Herzen
 arendas oma revolutsioonilist võitlust ning tema araduspärit-
 ole, ei nutnud Herzen mõnda revolutsioonilist rahvast, et

¹ Herzen, Valitud artiklid ja kirjad, I r., lk. 165.

sides aadluse hulgas ürvandiline rühm, kes uskus d'labordist ja Pusi'kin oleksid oleud valmis võtma pärisõiguse kehtendamise eest. Samuti ole teinud rõõmud, näinud monarhismi ^{100%} mistõttu unustasid, et tsaar on rahva huvi eest kaitsja, kuld ümbritsetuna konservatiivset aadlist ja saklastest - bürokraatidest, kes muud elustavaid samme rahva heaks ei astuda. Kuld lootuste traagis suurde armatuse, pöördus Herzen mitmel korral isiklikult tsaarile inimese poole, andis viimasele udu talupojad kiiresti vabastada, hõlpsalt ära vabastamise juhul, kus talupojad hakkavad end ise vabastama. See oli Herzen apellatsioon, tippudel, nagu iseloomustas seda Lenin oma artiklis „Herzen mälestused“, selgitades selle apellatsiooni aadlikele põhitõel.²

Reformivõitluse perioodil paljastas Herzen „Kolo-kol“ väga põhjalikult talurahva olukorda tsars-Venemaal, mahutades inimese võrgu üle võimale ku meeterjal sellest alalt. See paljastamine oli Herzen revolutsioonilise võitluse üks tõhusimaid vahendeid. Tänu oma organisatsioonilisele võimule, suutis Herzen võidida revolutsioonilise liikumise tõusu-aastatel rühustada oma lugijaid matema võimalikult palju kaastööd. Sellepärast olid „Kolo-kol“ esialgu faksiid mitmekülpsed ja värsked ning afo-

¹vt. Uspensk, Karkov kodopannu sovremennij u mucev, T. III, str. 160-162.

²vt. Uspensk, op. cit., T. 18, str. 12.

kiri muutus ühe aktuaalseks mu tõe väga populaarseks.¹
 Päästades tsaarivalduse omavõle, ametnike ja poliitilise
 alkaämalvõtmist, korrupstiooni ja muud kurjatusi, jõu-
 kas Herzen võit tähelepanu kellele, et andmed, mida riik-
 jamaatjad „Kololetsi“ raadastest, lektorid olid tõe-
 truud, sest isegi teie faktide avaldamine 1860 ajakirja
 autoritelt: Kalgustada, ... võimaldades kuryat ühise
 end varjata uskult nüüdstatute kaja taha.² Teatud
 armult õrte faktide, kujunest „Kolonos“ päästasid
 tabavaiks ja väga luuavaiks, tema raer ja kroonika kii-
 löögrosmuleks, et sajad 50-ndal — 60-ndal aastal
 piiril muutus ajakirja tõeliseks ühiskondliku arvamus mõ-
 justajaks. „Kololetsi“ vastu tundis huvi keiser Aleksander II
 isiklikult, teda loeti hirmuga talurahva-ajade redakt-
 stoonikomisjonis, tema kriitikat kardeti ministrike kabe-
 netis. Revolutsioonilises ühiskondlikus loeti „Ko-
 loletsi“ üheks varmustunuga ja tema artiklid paljudes
 põrandadustis trükkimodes. Nii võis Herzen näha,
 kuudas tema vaba sõna võimaldada „... äratab ühtlasi,
 hirmutab teisi, ähvardab arvatakse ette toomise kolman-
 dad.“³ „Kolonos“ päästasid pidi reagerama isegi va-
 ltsus, vallaandades ja kohtu alla andes mõtlemise-
 ris auastmeis olevad riigiametnikud, kus ta nende

1 vt. Bazunova, c. 69.

2 Herzen, valitud artiklid ja kirjad, I k., lk. 156.

3 Ibid., lk. 155-156.

mustad mahuaatsioonid jäuavalele tõi.

Seda, et Herzen võitles mitte ainult vene, vaid ka Vene riigi alluvuse kuuluvate teistest vähemustrahvustest talupoegade huvide ja vabaduse eest, tõendab meile 1858. aasta 1. detsembril „Kolokolis“ 29. vohus ilmunud artikkel „XIX sajandi rasked riivitud Eestimaaal.“ Siles protestivis Herzen kirjutuse vohaja sama aasta juulikuus Tallinnas toimunud Anija talupoegade julmo ja ebaseaduslike karistamise vastu saksa mõimike poolt. Sileus ära vohkarja kirjast, mis teatas „Kolokolis“ toimetuse Anija meeste jekermisest, jekustab Herzen kirjava põlgustundega, kurdas valitsusnõukok Schwabs legi julmo otsuse kuberneris juurde nõu kõiõima tuumid talupoegade suhtes — ajada need lähe kadalopa, lubades hoobeldes selle seadusevastase sententis kõiõmise juhul kogu vastutuse Peterburs valitsuse us meen juale võtta. Eestimaa kuberneris ushusteläilya „igrike reuk“ parun Rosen, kes oli ... kirjunud alle kirjutama kõrgeli, mis tale Schwabs kätte andis, kõiõntas otsus, mille kohaselt kuuks kimmend voh riivitud mõimist jodis raama rade hoopis, „juktustab Herzen idast. „Mis 4 kuuks eolan andma joleolard vohkarja — meil venelard kame. nerd stiene —“² jätkele artikkel autor, andes mõista, et usi ja vene talupoja raskus ja võtles on võidne. Sama artikkel on niidistuse kooõarvõitlusele alle loõduse suhte, sarnast ebaseadu-

¹ „Kolokol“, № 29, 1. 1858, T.I, стр. 235.

² Ibid.

line allide sõrdayaalgate marstamisele. Kas tõesti va-
litruksel on tarvis oodata „Kolokol“¹, et sellest teada saa-
da ja puudlust teostada?“ küsib Herzgen vthakult.

Ühelt poolt „Kolokol“¹ raaditud kirj, mille autor
oli kindlasti venelane, ja teiselt poolt Herzgens kirjalik pro-
test kätti paunute vastu, annab tunnistust Demokraat-
likult meelestatud venelaste võrasetsest ja kaastundevast-
suhetumisest üsti rahvuselt pärisevõitlusele talurahvasse.
Kuid alles „Kolokol“¹ ringkondas avaldas ka Herzgens põli-
ne vthavaen saksa „tsivilisatsioon“ vastu. Saksalased olid tolle-
aegsel Venemaal tunginud kuldise võitluse organisatsiooni ning
bürookraatide ja teaduse- ja kunstivalitsuse, kuld võlts, ja-
ka sajadest kestnud armavõitluse võitlusest Praltmool.
Olles enne kõike suur patrioot, võitles Herzgen kirjalikult
venel rahva rahvusliku iseseisvuse eest.

Tamuts: üdis Herzgens ja tema „Kolokol“¹ võ-
garat poolkõrdu ning kaitset poolakate revolutsioonilise
võitluse tsarismi isevõitluse - reaktsioonilise poliitika
ka vastu.

Praltmooli võitlus piidid „Kolokol“¹ kummitus
alperöödile rpanjuse vahenditega taastada ajakirja
üle piis Venemaal toomist ja lootamist, kuld kõrgi

¹ „Kolokol“, №. 29, a. 1858, T.I, cff. 236.

kitsenduste ning vastutegutsemiste kiuste „Kolokol“ leheja-
 te arv kahekordistus, teda trükiti mõnes tuhandes esempe-
 lais, muutmata siiski võrre võrdmõõd rahuldada.¹ Tsar
 III orakonna kärrlased ja muud ei muutnud sellise revolutsio-
 nioonilise propaganda leotamist pidurdada ning Herzen
 leidis palju julgust oma vaba sõna rääkimisel lehtest. „Se-
 nnaia,“ kirjutas Herzen „Kolokol“ 29. veebruaril 1858. aastal,
 kus Butenev Konstantinopolis, Hisiolejos Roomas, ma
 es teo, kes Berliinis, Püüis, Dresdenis, – polvad nohest
 vähe, postis veeride ja kolme hobusestaba pašade, mi-
 nistriaalubutäride ning kardinali kirjutajate juures, pe-
 ludes ja arudes „Kolokol“ ja „Poljarnaja Zvezda“ kelle al-
 la panekut, serkaus, kui „Augsburger Zeitung“ ja Ger-
 lachs „Kreuz-Zeitung“ ei kannes kahtlusest „Kolokol“
 kalba mõju Peterburi võimukandjate värvide, – jäin ma
 koudlaks.² See oli vastus ka mõne liberaalidele, kes
 usustuvad küll Herzeni pööratustega isivaltsuse põhe-
 de mehes, kuid kehtsid tema liigset revolutsioonilist
 järjekindlust. Nii kirjutas liberaalne ajaloolane ja or-
 gusteadlane Pjotrišin ühes oma kirja Herzenale: „Kirju-
 taja unustab ette, et meie kodumaal ilmub mitte Ho-
 kolol, mis nagu teie^{oma} hakkaksid mõnede häädude teie as-

¹ vt. Мухоморов, Полное собрание сочинений и писем, т. IX, стр. 49.

² Мухоморов, „Колокол“, № 29, в. 1858., т. I, стр. 236.

kuju järgs looma, mis üksteise võidu hakkavad leeki
 lõkkele puhuma, kirg nõitama, kutsuma (talvast-S.U.)
 teiba ja kive juure oma roovide teostamiseks. Mis hakkab
 valitsus sellel ühiskonnaga peale?"¹ Selline liberaalne arvekkus
 tõstab aga uiti esile Herzeni revolutsioonilisust, millega ta
 ikka järjekindlalt sammub revolutsioonilise demokraatoni poole.

Lüvenova pärisorjuskriisi ristumise kriisis olukorras,
 talurahva rahutuste kasvuga tagajärjel ja häbivääri-
 site kaotuste mõjul Herzeni nõjas, hakkas tsaariva-
 litus juba 1856. aastast alates suurt kõhklemist
 ja viivitamistega ette valmistama talurahvareformi,
 kusjuures tal talu noju alg arvutada ka aadli en-
 miku spetsifikatsiooniga. Herzen nägi, et ainuke õige tee on
 pärisorjuse kaotamise juures vabastada rahvas koos
 maaga ning tema arvates oli sellesena Heinnosa talu-
 vtukiprogramm antud mõneks ajaks selgem, kuid kõ-
 hes selle juures tsaarvalitsuse kõhklemiss, kirjutas ta
 tõestuseks 1857. aastal: „Praegune valitsus soovib re-
 formi, kuid hämmastava mõrimeelsusega paneb
 neile peale käe ja haarab haletusväärse te-
 väkese, eraselt parandustööde tegi järgi, mitte
 puudutades arja olemust.“² Herzen ei mõistnud, et
 see „hämmastava mõrimeelsuse“ käe pealepanemine toimus sel-

1 „Колокол“, № 29, в. 1858., т. II, стр. 236.

2 Герцен, Полное собрание сочинений и писем, т. VIII, стр. 412.

tegemist muutmatul kujul. Et säreltada oma võime ta-
 lupoja üle, võitles nadel paratamatult areneva kapi-
 talismi, press'ile ust, mis tähendas talupojale kodanlike
 suhete püüetist ja arelast arenemist.

Herzen, kes rortles oma, vee sotsialismi' teooriaga
 tegelikult kapitalismi kirema, demokraatlikema arengatle-
 ust, siiss kindlalt talurahva huude ust, kuid kaalus
 ajuti liberaalsele aad'le pool, et, õigust maali' saavu-
 tada talupojadile rahulolev, tul sime revolutsioon-
 ise võitlusita. Kuid ajaloo areng ja nõudmiste kõrk vii-
 sid teda hoopis nime õigdele demokraatlikule post'io-
 nidele.

6. vabruaril 1860. aastal nur talurahvaas-
 jade redaktsoonikomisjons esimes kostoosus, kelle asms-
 kuki määrats reaktsooniline muuna poolst teatud kohtu-
 mõistis krahr. V. N. Pansin, kes kõvtsis reaktsoonile-
 te püüetistaste huve. Talurahva jaomaanorme alan-
 dati ning koormiss suurendati. Ivozes Pansiniga muutus
 sõltiselt rahvuse muud reaktsoonilamaks.

1860. aasta algus oskus Herzen val, et tsaar
 võt' talurahva püüetistest vabastada koos maaga, kui
 teda vabastada, ... jämedast ja kaisimatust tonijarkonnast,
 noiskumist tekitavast ja nõuast bürookraat'ast. Kuid...
 ärahõmutatud Aleksander II hõrdis juba kinnis Pansin

lõpmatuist kuuvaltidest ja kordas talle: „Sino mond es ju-
 ta!“¹ Siin hakkas juba toimuma Herzens teadlik tagane-
 mine „uudise monarchisme“ postitsoonidelt. Looles, et revolutsioon
 vabastab talurahva maaga, et ta ajuti töötanud noor
 liberaalidega, kes tutvunud 1860. aasta veebruaris Brüs-
 sels ajakirjas „Le Nord“ avaldatud ühe talurahvaõnne
 ulnuga, et ta minnakid tuustama: „Ühendused, et
 valitsuselt is ole mõdaj oodata. Ilma ahholluseks kanna-
 ta mõistuse nõel... niitab ta vahel saaralaga isvoolu
 mõjul kramplikult kätt progressi pooli, lõmudes alati
 pooli teel...“² Seaduselamus ührihtud prok ülemine-
 kuaga talupoegade väepoostule ja „vabastamine“ seadis
 tsaarvalitsust kõvendama kubermangudes sõjalist valvet,
 et vältida rahutust, mille puhkemist oli mõnoki juba
 enne reformi avaldamist karta. Valitsus näidis nõrgale
 sõjaväele ja tübeduutante suurte rahutustega ülestõusu
 mahamurumise juhtudel. Herzlen protesturis tulselt alla
 se sõjalise terrori loomise vastu ja vene sõdurite saat-
 mise vastu talupoegade rahutuste mahamurumisele.
 ... aga mis sõdalitid on vastu muutuda vaprast so-
 jaräest äkki oma vendade talameeste ümuleks? Mis
 sii?...³ Niis Herzlen. Kolouks ja vastas sellele ise: „Si-
 istub Romanovite troonile esimene taria poliitoni, kes

¹ Herzlen, Valitud artiklid ja kirjad, II k., lk 176.

² Herd.

and koos oma väesaga talupoegade poole, mille ox-
 mel, et need käigstada.¹ See oli juba otsene välkutses-
 tsionalism vastu, mis tõendab merki, et Herzen loobub
 appelleerimast „tippudele“. Nähes, et liberaalidega ei
 ole ühist teed talurahvaüksuse demokraatlikul
 lähendamisel, eeldab Herzen neist ning nõtkub jär-
 kult vasakule. Ta leidis, et tema ideoloogias ei
 ole enam liberaalid, eriti val kus inimene hakkasid
 liberaalidega hoopis iganynd doatruinäärad, kurovoo-
 vod, tsensurid ja kindral-adputandod, kes olid tegelesse
 rauge liberaalimist.² Siisus ei läinud Herzen 1860-ndate
 aastate val otsese loheni liberaalidega, kuigi tugvotas ko-
 stidemeid demokraatlike ronykondadega. Väimase arpaolu
 mõjul laelnes vti „Holokot“ propaganda, mille naudu
 Herzen astus valgi teavamane võitluse pärtoerjuse ja
 isevabtsuse vastu. Tema analüüsid Nikolai I.-se ja Aleksan-
 der II-se seise reaalsioonis nihtis olid teavavad ja mõjavalt
 antifeodaalid. Nii kirjutas Herzen, kuudas Nikolai I ajal
 iseyt, lohtsat kõnet, lohtsat liigutust peeti ramanyp-
 sets jultumaks, võt kuritloks kus lahtist kaala, kus lah-
 tihooptud kraud. Ja see kestis 30 aastat!³ Samanypse
 terava kriitika andis Herzen ka 50-60-ndate aastate vake-
 tuse valotsenud mõmedale reaalsioonile: „Inimene pra-

¹ Herzen, valitud artiklid ja kirjad, I k., lk. 173.

² vt. Lepyeu, Kournoe kosparnie eouuueuue u uueue, P. I., cyp. 238.

³ Herzen, valitud artiklid ja kirjad, I k., lk. 183.

gusel ajal laiuva... mõttetu, tarbitu reaktsiooni saatus
 liiku jõude on selgepärast nii raskel murda, et reakt-
 sioon tekitab granitaudluse kahle kantsle- valitsus-
 se niirimeelsusele ja rahva võrremlatusele.¹ Samas
 avaldas Herzén arvamist, et rahva haridusliku taseme
 tõstmine on väga pikalduane protsess, mille formumist ei
 ole võimalik ära eodada, et selle läbi reaktsiooni ju-
 rustada. „...-tuleb rünnak alituda tööle ja kaugal-
 use ning jõukulutuse axme omor tedi kaitsmisel, mis on
 reaktsiooni poolt kinnis tuisatud, monuor sida ruda
 mööda, mida mööda võib võtke jõuda.“² Jäädus sellest
 arvavaks vastud võitlusele, emaldus Herzén liberaal-
 dest ning kuldus valitsusuga kaasa töötamast. „Nõu-
 gistagun valitsust omor osavõtmatusga. Tema on olma
 meitaga abilist küllalt, ta on õgitanud riigutapard,
 sakslastest bürookraate ja bürookraat-doutromäär siga
 kantsleilõka prao vahel. Aga meie jäägem iseenadaks!“³ kri-
 jutas Herzén. Tema lähenevone revolutsioonilis-demokraat-
 likule kurtle on mõistetav, sest, ta võitlus rahva võõru
 eest tsarime üle, aga mitte liberaalse kodanluse sotsialeppe
 eest feodaalse aadliga.“⁴ 1861. aasta talurahva reformi
 järel, kus algus tema tõeline iseloom, muutus Herzéni re-
 volutsiooniline võitlus veelgi teravamaks sotsialepse

1 Herzén, valitud artikeld ja kirjad, II k., la. 175.

2 Ibid.

3 Ibid., la. 178-179.

4 Lemm. cor., T. 18, cfr. 14.

sotsiaalpoliitika vastu ning 60-ndate aastate uueks näemo-
 lemas juba tselist revolutsionaär-demokraat; kes oma
 elu lõpu poole läheneb Marxi I Internatsionaali ide-
 dele. Sellepärast võimeb Herzini tegevust pärast 1861.
 aasta talurahvareformi, mis oli murranguks täht-
 susega tema revolutsioonilises maailmavaates, käit-
 lida nüüd, progressiivseina etapina.

IV Herzeni revolutsiooniline tegevus pärast 1861. aasta talurahva reformi

1. Herzeni revolutsioonilisuse kasv

19. veebruaril 1861. aastal kirjutas Venemaa tsaar Aleksander II alla riiginõukogu poolt heaks kiidetud talurahva seadusele. Samal päeval kirjutas keiser alla ka reformist teatavale manifestile, mis avaldati esmalt 5. märtsil, kus rüügis algas õiguse taotse kohaselt paastuaj. Juba see samm, et valitsus kartis reformi avaldada pidustustrikkal vörnädalal (19. veebr. langeb vörnädalaks), näitas, et valitsus kartis rahutuste tekkimist, kui saad arusaadavaks reformi tegelise olemus.

Ei möödunud kuudki, kui valitsuseni jõudsid esimesed teated talurahva rahutustest. Talupojad väitsid, et need seadused on võltsitud või jõudsid ülemuste poolt antud tõlgendusest saadud. Levis igasugused kuuludused, et reform pole veel täielikult teostatud ja et tegelise vabadus on alles vähe kuulutatud. Siin-seal hakati seadust tõlgendama vastavalt talurahva huudidele, avaldati vastupanu nähtavate mõrvimisele.

Laagi väljendus talupoegade protest avalikus ülestõu-
des, mis leidis valitsuse poolt, kes mõjastas talupoegi
nii varmselt kui ka füüsiliselt truudalameksuse ja kau-
natlokkuse, julms maharuumis. Praegudes kohtades
võtsid rahutused väga suure ulatuse, nagu näiteks
Penza kubermangus, kuhu tsaarvalitsus saatis talu-
poegade rahustamiseks kohal suurema sõjaväelaskuse.
Kuid alles siis, kui sõdurid võtsid konna ja karistasid
suurema hulga talupoegi, ajades need läbi kadalõpu,
suudeti vastupanu murda.

Samavõrgelt Penza niinõlmustega toimus uusim
talurahva rahutus ka Bezdnas Kaamni kubermangus.
Nimelt oli Bezdno küla talupoeg Anton Petrov kol-
gundamud talurahvasaadust väga omapäraselt, kinnita-
des, et talupojad ei ole kohustatud mõisnikule alluma.
Sellega seaduse tõlgendamise varmustas talupoeg, kes
hakkas loogdalt ja paugelt marmiliselt kogunema
Petrovi juurde, et kuulata seadust tõelise vab-
adusest. Kuuldused sellest seadustõlgendamisest
jõudsid ka valitsevate ringkondade kõrvu ning koke
arsti seal otsustavate sammude astumist, et kinnitae-
riida rahutust tekitavad meeleolud Bezdnas. 12. aprül.
1861. a. saabus kohal saadmevõrdrae Aprakson,
kes mõudis võitlomatult Anton Petrovi värgandmist.

Talupojad aga kuldast, misjärele käis Aprisson sõda-
 rui tulustada konkureerimise rahvahulga pehta. Selle
 tagajärjel kas surma ja haavata üle 350 inimesi, Anton
 Petrov lasti välikohta kriminaalhadustreki järjel
 tsaarilise korraldusel 19. aprillil naha.

Sellega võrre arvestatavamine pani jähma-
 tama mõju kolleegide arvundluse ühikonna ning lei-
 dis teravat hukkamõistu radjuaalse demokraatliku
 outellogentsi poolt. Liikvoolides võtsid kaastunde pu-
 hangud üliõpilaste poliitilise protesti meeloni. Eriti t-
 ravalt vastasid Bezina nõudmustele Kaasari ülikoolis
 ja vaimuliku akadeemia üliõpilased, kes korraldasid
 16. aprillil demonstratiivse hingepalvuse Bezina shori-
 te eest. Sellel hingepalvusel esnes ajaloo professor A.P.
 Itšapov revolutsioonilise kõnega, mille eest ta sõjaväe-
 ti õppetoolist ja saadeti asumisele.

Küi oli siis kauaoodatud talurahva reform
 vabavuse asemel ainult pettus ning talupoegade olu-
 korras ei muutunud faktiliselt midagi. Lõpuks, kes
 andis siidini põhjatuva kriitika 1861. aasta reformi-
 le, kirjutas muuseas: „Suur reform“ oli päris or-
 juste reform ja ei võrmedki ole muud, sest selle
 teostasid pärisorjused¹ Pärisorjused kuulutasid

¹ Mene, Cor., T. 17, ctt. 95.

suure suuga, et reform vabastab talupoja koos maaga riikliku väepoole eest, kuid „... tegevatult on see aja talurahva vabastamine maast, sest need maastikest, mis rajandite kestel olid olnud talupoegade valduses, tehti hülgamised äralõiked, rajad tuhanded talupojad jäeti aja hoopis maata - pandi sama verandkumale, tibatõukesele maalapile.“¹ Järeltult olid talurahva rahutused, suure reformi õigustatud vastukaajaks, sest „... teoreetilisest vabastatud“ talupoeg tuis reformatorid kätist niivõrd... paljaks koovitua... ja oma maalaps külge seotuna, et tal ei jäänud muud üle kui „vabatahtlikult“ teoreetiliselt mõnna.“² Muidugi ei saa etada ko, et reform ole süües ramm edas Venemaa kodanlike arengutele, kuid see ramm astus pärisõiguste poolt niivõrd vääruste järelandmistele näol, et talupoeg kannatas kuni suure Oktobrirevolutsiooni mõnaryat feodalismi igandite all.

Derzhen võttas 1861. aasta talurahva reformi väga, lootes rikkaks selle talurahva vabastamisega maaga, milles ta nägib peituvat sotsialismile ülemineku võimalust. Reformi väljakuulutamisel tehtud viotused pandi Derzhenit imustama ja ihllass ko kahtlema,

¹ Lenna, Teoreet, 4. k., lk. 377.

² Ibid., lk. 378.

kuid käielokule arusaamisele to arjade kärgust vee
 es jõudnud. Artikles „Hirmu päev“ kirjutas Herzen, et
 tsaar kartis reformi väga kiulutatavil päeval rahvast,
 kuid ta oles jäänud kelle asemel¹ päris orjudele - mõis-
 nikke, kes Herzeni arvates ei lasevad tsaaril rahubraut
 ja vabalt talurahva huviid kaitsda.² Nagu näha, ei
 muutnud Herzen toheselt 1861. aasta reformi ilmutamise
 järel veel „naivse monarhismi“ postitsoonidelt lah-
 keda, sest teinigi ei ole silitatar Aleksander II vab-
 tamine, kelle nimi tema arvates „... sisab kõrgemal
 kõrgist tema uskajatest. Tä võitles mõmõrgustel ri-
 mel, halastuse mõel kangestunud lujuste rööv-
 jougu vastu ja purustas need.“² Sellise liberaalse
 mõnumise tõtta nägi Herzen Aleksander II - s suur-
 talurahva Vabastajat, kes ütles vabastamise es-
 mes sõna, mida oles niid taunis tejelkusele viia.
 Telepärasid nõudmis ta kiiresti järgmise ramme
 astumist tsaari poolt. Kuid tsaar järgmine samm
 ei olnud talurahva vabastamise arjus sõnadest le-
 pitud mõnek, vaid repressioonide tugevdamine.
 Samal ajal kui Herzeni, „Vaba Veni Riikokoda“
 pühitus 10. aprillil talurahva vabastamise arjust,
 jõudid Londonisse teated läänarv meeleavalduse tu-

¹ vt. Лернер, Борьба с крепостным правом и помещиком, т. XI, стр. 63.

² Ibid.

kes, põlatsi täie jõuga isvõitlust ja selle peatuge-
kerret - näeb juba revolutsioonist kaalvast ning
arub "... kartmatult revolutsiooniline demokraatia
poole liberalismi vastu." ¹ juba 1860. aastal kirjutas
ta et vabtsuselt pole midagi oodata, 1861. aasta reform
kinotas teda jäägitult.

Palurahva reformid ei oodanud neid Venemaa,
kuid "... kuult reformid ei saadud selle viia ustavonaja
gramota (sätkerija - s.d.) vastuvõtmisest keelduvasi talu-
poegade sõjaväelste ekskekutsioonideta ja maikalaskmis-
leta. Poleud ome, et kolle aja parimad mõmised, mida
rõhus tsennuvasi suukarv, võtsid selle nuure reformi
vastu vastomise needusiga..." ² Sellel võttis reformi
tulenuvad vastu vishinnas ümrandise, revolutsiooniline osa.
Kuid vadellox-liberaalne ringkond varmustus reformist
väga ja ütistas seda taarant. Harzen mõstis sellest
mõmest hukka ja hävitas terava kriitika ning pro-
keja nende rumukhad. Iki kirjutas ta ajaloolase M.
P. Pogodinai kohta, kes reformist võtväga ei varmustu-
nud, järgnist: "Lerdus mõmest, kes nagu näitiks M.
P. Pogodina, tõrd suvroma ohvri, moda mõmene organs
võrb tuma: nad tõrd ohvrikes kerwe mõstuse ja röö-
mustarid manifesti pahul nii, et hakkasid kirjutama

¹ Мемуары, т. 13, стр. 14.

² Ленин, Письма, т. II, к. 378.

kurd Herzen paegestas puurteni varmuks, vti kõig-
 vaimulike klassipäritolu, kirjutas, et varmuks ami-
 tiiu all, millest värsid talupojad on harjunud
 klandlikult luugu jodama, peituvad, ... vanulike va-
 litsuse kannupoord, need samad kindraerd, need sa-
 mad mõimikud...¹ kes ei tunne huvi rahva raa-
 tuse vastu, vord elavad selle ligist ja vaerast. Kõga
 Herzen reformi-järgne kirjanduslik looming kujunes
 äärdaks siidistusse isevalitsuse vastu. "Kolouol," mis
 oma vargudel registreeris võisi aktuaalsed sündmused
 Venemaalt, avaldas niigavat põlgust repuntiooni-aktide
 suhtes, moda tsarism oma poltsireziimi läks nerda
 saatis. Herzen nometas iroonilist "mere aja saugela-
 seks" Aprausinot, kes oli määritud Bezona tulistamisel
 hukkunud niituli talupoegade vurga, mõdis hukka-
 seda, et valtsus autastas sõjaväelasi, kes talurah-
 va "kahustamisel" närtarid vles vrdst aparust.² Silesti
 siidistuselega aktiveeris Herzen revolutsioonilise liik-
 mise ja revolutsioonilise mõtte aruugut, kavvatas
 usvadlikes tarmestes vther tsarismi vastu, julgus-
 kades välja-astumisele tänammelaavaldustes ja talu-
 rahva ülestõusudes. Revolutsioonilise-demokraatliku lii-
 kumise elavums. "Kolouol" kõmsvats lõbardi kutsel.

¹ Herzen, Valitud artiklud ja kirjad, II k., lk. 195.

² vt. Kuznet, Porroie sobparue sovunnuu u nusee, p. 21, otn. III.

matsroon oli suunatud isevaltsuse vastu, kuid üles-
 tas narodnikult vene kogukonda, mis pidi Venemaa-
 maad pärast viima arengu voolit, venepeirast kuni möö-
 da.

Herzen nägi proklamatsioonide kaudu
 suurt revolutsioonilist tähtsust. Sellepärast kutsus
 ta esiroudele mõnes Venemaal organisatsioonide
 gaalend trinkodard, kus oleks võimaleks leadli-
 tede ja proklamatsioonide trükimise ringi paigun-
 damine.¹ Venemaal asutatavad trinkodard oleksid
 sündmustele ääretult lähedal ja saaksid olla revo-
 lutsioonilise võitluse paigun kaalukamad, mis
 seda suudaks olla Herzeni „Vaba Vene Trükikoda“
 Londonis, kus lisaks võitlusele trükimise läbi
 paigun kaalukaks, arvestades organisatsioonide taleritsendu-
 ss. Lühidelt, Herzen siidistas mitmel korral vene
 kirjand, kes ei otsinud paremaid võimalusi välismaal
 trükitud venekelse revolutsioonilise kirjanduse hankimise-
 sel.²

1862. aastal omis märkuis Venemaal järgkord-
 ne proklamatsioon, mille nimelis oli „Noor-Venemaa“,
 ja mille ümber oli vandenõu „blankestõnu“ tas-
 tika kaudu võtta kätte võitluse ja vabariiklon-

¹ vt. Herzen, Творческое собрание сочинений и писем, т. XI, стр. 171.

² Herzen, Творческое собрание сочинений и писем, т. XV, стр. 569-570.

demokraatliku korv. See oli tarbida terrori propageerimine, mis oli vastandlik nii „Vabakoruss“ kui ka Herzeni programmile meest rahvalt umbusust. Herzene kritiseeris teravalt „Noor-Suomen“ autorit Zaitševskit, pidades viimast armult liialt varmustunud meheks, keda on tavis targa mõundega juhtida õigelt tule. Herzene kutsus „Noor-Suomen“ loojat ja selle pooldajaid võtma vastu luseks vabadust üht rahvaga, mitte aga jutlustama lääne - Euroopa utopistliku mõtlemise röövi ja terrorit.¹ Siin võib näha, kuidas Herzene tunnustab täiesti rahva revolutsioonilist jõudu ja kutsub välja toredamini liituma ühtsaks võitlemaks.

Reformijärgse perioodi tõstis mõnevõrra pead ka operatsiooniline aade, kes oli paenulise revolutsioonilise liikumise, mis püüdis ka valitsuse vastu. Selle vastulegerus looduriti, mille oli aga mõnevõrra mõjuvaim liberaalne aade tegevus, kes hakkas mõeldema talurahva reformi tähtsate reedurimise võtmist ja teatavate vabaduste rühmitamist uue üht valitsumise alal võtta, samuti ka sisulise õiguste kaotamist. Liberaalne aade operatsioonilisele rühmitamisele see Sveri kubermangu aadilõuna rühmit

1 vt. Herzene, Толкование сочинений и речи, т. XV, стр. 321-325.

vahendajate otsus kuuluda talurahva seaduse rakendamisest, misjärel nad valitsuse känel vangistati ja parjutati Peter-Pauli koidule. Hiliselt jäi kaadritek-liberaalne liikumine valitsuse meeltes möödulaks, kuid revolutsioonilise liikumise meeltes oli tema raskkoht istar. Siitavasti olid möödulaks kaadritek-liberaalide suuremad esindajad Kavelin, Ššilovon jt., kelledega läksid ka Kozin.

Samaajalalt poliitilise kriisi areemisega Venemaal oli olimas ka lääne-Euroopas teatav demokraatlike liikumise tõus, nämeti ka Poolas, kus koos konstitutsioon nõudmisega arenesid rahulolematused juba 1860-ndast aastast peale võlise tegevusega. Itaalia valitsus peidi kindlalt poolaari "kahustama" peksmist ja riigilaskmistega. Kõik see artas kaasa selleks, et olekord Venemaal jäi ka pärast reforms ühhoardavaks, moda illoomustas tabavalt levin: „demokraatlike liikumise elavemine Euroopas, Poola näärmine ... kogu ajani pandus, kogu puades nõudmine reformide järel, „kolokali“ levitamise üle kogu Venemaa, Šširnošvits võimas propageerida, ... leedlehtide puurdeilmumise, talurahva ärvus, keda „väga saigivasti“ tuleb sõjajõu ja veruvalamie abil sundida vastu võtma „Seadust“, mis need keelid neid paepaks koaris, kaadritek rahuvahendajate kollektiiv.

sed kuldumised sellise „Seaduse“ rakendamist, ves-
 õpilasarahutused – sääraste tingimustel oleks ka kõr-
 ge kainem poliitika pidanud tuustama revolutsioonis.
 See plahevatus täiesti võimalikuks ja talurahva
 võitluse ümber tõsiseks hädahuulks.“¹ See Luoni märkus
 annab kokkuvõtliku ülevaate pärast-reformatsioonist ole-
 korra Venemaal, kus valitsus ületas Aleksander II
 ja 1861. aastal seimonstroks maanud Nikolajeviga tahtis
 armult reaktsoonile tugedamaks ja poliitilisest kriisist
 pääseda. Reaktsoonile tugines eriti pärast 1862. aast-
 tal Peterburis puhkenud kirgvasõjake tulikahju, mille
 tekkimise viid valitsuse poolt ühenduse „Noor-Ven-
 naa“ terroristidele süüga proklamatsioonile. Sellega
 selle tagajärjel arenes revolutsioonivastane rühkondadele
 erav valitungs, kuzguvus aadlile – kodanlike liberaal-
 lise kulduse ja äärmiselt valitsuse reaktsoonilise leeri, es-
 stas Moskva ajakirjanike M. N. Katkov ja tema aja-
 kirja „Russkij Vestnik“. Katkovist ja jäinud maha
 ka Ufaal Haveln.

Reaktsoonile kuulustas demokraatlikeid aja-
 kirjad „Sovremenniki“ ja „Russkoje Slovo“, Šernõšev-
 ki ning A. J. Pissarev aruturiti. Liberaalide poolt ei leid-
 nud need reaktsoonilised sammud mingit protesti, vaid

¹ Luoni, loc. cit., T. 5, lk. 26.

otse vastepidi, nad kiitsid huks revolutsiooniliste de-
mokraatide vastu kivistunud võitnud sureabstrahud. Li-
beraalid nõustuvad ka tsaar-Venemaa valla poliitika-
ga Poolas, mis kutsus isegi Glerzen: terava kukkamõistu.

Selline reaktsiooni pealitung ja liberaalide kaldumine paremale mündis Glerzenit viimastest
limalduma. Oles vandenud revolutsionäär ja rahva
hürde ust võitleja, es saanud ta nõustuda liberaalide
seisukohtadega reaktsioonilise isevalitsuse riik-
tes, kirgikult seda vohats. Arjale, et Glerzen viis
Venemaalt ümal ning teatud sealtist kindmustest
jõudsid kirjasaatjate kaudu Londonisse mõnevõrra va-
nanenutena ja võivad oles ka ebatäpne, et põhjust,
et ta sai liberaalide reaktsioneerumise eadtraus
hõljem kus Venemaal elavad revolutsionäärid - de-
mokraadid nagu seda oled Siverditsk, Dobrozyubov,
Perno-Solovjov jt. Kuid värvud sündmuste sellest
võngut, mille Glerzen otsustavalt lahti radellon-
kodanlikest liberaalidest ning hooldmata seistest kõi-
kumistest, ... Demokraatide ja liberaalide vahel jäi de-
mokraat Glerzen kumas riimes peal.¹ Nii me näeme,
et radelit-revolutsionäärist kannas Ven elu tegelikkuse nõ-
jul järjekondse revolutsionäär-demokraat.

¹ Jermak, Cor., T. 18, c. 12.

2. Herzeni lõplik lahkulöömine liberaalidest

Keiseri tsaarivalitsuse reaktiivsele tegevusele ning julma arveleõudamisega revolutsioonilise liikumise ja kaalduva tsarivast- kodanlike liberaalide pärast 1861. aasta reformi aralt paremale. Kui 1861. aastal saatis Herzen Moskva ülikooli „Vestnikum“ proklamatsiooni-lehti, andsid liberaalsed professorid need üle poliitvale. Sama aasta lõpul tormusid Moskvas üliõpilaste rahutused vastuseks keiserivastsele kitsuudustele, mis kaotasid senise mõõduka üliõpilastamavalluse. Sel puhul olid mitmed õppejõud nagu B. N. Pšitolov, I. M. Solovjov, Kersi jt. sõlidaarsed tsaarivalitsusega, kes rünnutasid üliõpilaste protesti pikemite ning arveleõudamisega. Need faktid andsid Herzenast võtma täiesti etava seisukoha liberaalide suhtes, vaatamata sellele, et lahkiitsemise vanaidest sõpradest oli raske.¹ Se, et Moskva ülikool muutus tsaarivalitsuse truue-alambikuks toeks, Herzenise masendatult. Artikles „Õpetatud Moskva“ kirjeldab ka kurbusya tõrka: kus 1848. aasta järel, mil poliitvalke suret oli ainult väline ja ülikooli suute vahel kiipsesid revolutsioonilised ideed, hoolimata

¹ vt. Herzen, Творче содружене с современниками и учениками, т. XV, стр. 199.

"Nikolaileku despotismi solvanguist" ning kuulati varmus-
 lusega Granovski lennukid, siis 1861. aasta järele valitses
 seal sandarmi ja jaostonnapolitsainku kōisi, kelle
 nurjatustest üsõplaste vastu võtsid osa ka Granovs-
 ki endised sõbrad.¹ Selles artiklis avaldas Herzen sügavat
 põlgust tsarismi kollameesti vastu, jäädes ise truuks
 revolutsioonilistele põhimõtetele.

Herzen ütles end lahti ka Kavelinist, kel-
 lega ta oli olnud tihedates sõprussõnemetes. Kavelin, keda
 kanti oma artiklites "Herzeni mälestuseks" nimetat, libr-
 raalse alatuse vastikumaks tüübiks ja liberaalseks
 tarupeak, ² pooldas arjuses Herzeni "kollektiiv" selle tsaria-
 ismi kohta. 1861. aastal kirjutas ta Aleksander II-le orja-
 loku lõpetamise lemmärgel pamfletid, millest ta arendas mõ-
 tet, et vene tsarimond ei ole üldse tüüp konstitutsioo-
 ni jaoks ning on mõtetu häälekõõ sellele juhul
 rahvaestnuduslike valitsuse sisseadmisest. Herzenile oli see
 teinukoht täiesti vastuvõetamatu. 15. juunil 1862. aastal kir-
 jutas ta Kavelinile: "93-ndal aastal oleks Sul selle (pamf-
 leti - S. V.) eest pea maha karutud; mere mõlemad otthkame
 däärased vahendid, kuid hõivnuga ajal ei oleks ma siia
 leidnud ebaõrjase olevat. Su mõni vapustab mind,
 ma vaatan Sõnule jälle nagu kullt kõvale kessi-

¹ vt. Herzen, Valitud artiklid ja kirjad, II k., lk. 250.

² vt. Мему., Cor., T. 18, стр. 13.

mid, mid lähedaste sõbrade, aga see arvamus ei võta ma vastu ihtki." ¹ See oli kindel revolutsiooniline-demokraatlik vändumus, mis sundis Glerzenit lah-
 ti ütleva oma endistest sõpradest. Mis puutub Glave-
 lruisse, siis kirjutas ta täiesti jultuvalt, olles juba
 kauge igarusustest liberaalsetest vaadetest, Sjernosiev-
 si arveterimise puhul 1862. aastal: „Arvutamisest ei
 näis mille põhjust andaat meelepahal... revolutsioo-
 niline partei areneb, et valtsuse kukutamiseks nõlvavad
 kõrg abinoud, see aga kahtleb end oma vahenditega." ²
 See oli täiesti reaktsooniline hoiak, millele hiljem Glerzen
 vastas terava hukkamõistmisega.

1864 aasta 19. mail toimus Peterburis
 Sjernosievski „kodanlike hukkamõiste“, mis puhul tsaariva-
 litsus pani ta Liotninski väjakul hääsposti, millele
 rahvas vastas suure au- nusega nooraste araldusega
 Sjernosievskile. Hõhus mõttis ta 14 aastaks surmitööle ja
 asumisele Siberisse. Liberaalsed ringkonnad andid valit-
 misega vhele posttsioonlehting viitsid huks Sjernosievski sel-
 lise kõvaldamise revolutsiooniline võtluse tandardit. Glerzen
 „Kolokol“ aeg küidri halvukalt vhele pulmo nohtuotsuse
 puhul: „Langeva see määrata kurttega neolusena valit-
 susse, veltkonnale, alutule, müidavale ajaniyanduse...“ ³

¹ Glerzen, Valitud artiklid ja kirjad, II k., lk. 383.

² Sritentud Lenin järgi, Cor., T. 18, cjt. 13.

³ Glerzen, Valitud artiklid ja kirjad, II k., lk. 350.

Näpändades nigarat jälgust ja vtha Kavelras. rannas-
 le liberaalide mõttes, kes kartavad tsaarivõimset terro-
 rit, kirjutas Herzen: „Nüüd aga võivad võltsid ins-
 mend, tormumõrks, tormend-molluskod, et ei maksa
 sõimata kda kooõliti ja lurjuste jõuku, kes meid valit-
 seb!“¹ Nixt sõnadest kõlab allena raev ja hukkamõist
 traismi ja selle vastaste melasti vastu, et see andestab
 igasugused kahtlused ja võimund, mida Herzen oma
 varasemas revolutsioonilises tegevuses kõiks elas. Päie-
 vauke lahtivõltsimise liberaalidest, milles enam mõngi
 taganemist ei tulnud, mõjus keegi nigarasti kova
 tsaarivõimset jultunud võimkaimine suure revolüt-
 sionäär ja demokraat Siunõisovskoga. „Õnnitleme
 kõiks mitmenegused ratskove,“ kirjutas Herzen pe-
 koralt, „selle vaenlase (Siunõisovsk - s.d.) üle saavu-
 tartid nad võidu! Noh, kas nende võda on nüüd kerge.
 Siunõisovsk panti hiirpõsti varandunaks, kuid
 lise, kerd karmama, — mõnelt aastaks jäätis tere kõi-
 detuks selle külge? Stedus tere, needus ja kees võmma-
 rok, kätlemaks!“² Sellise revolutsioonilise hiiudega lõ-
 petas Herzen oma sidemed liberaalidega, kellelgi enam
 koos minna jolaud tõelisel revolutsionääril võima-
 lise.

¹ Herzen, vastus antileid ja kirjad, II k., lk. 350.

² Ibid., lk. 350-351.

Briti teavates rahelordades hakkunud temektist Herzyn
 ja sunniga liberaalne asyann Ivan Purgenev, kes oli „Ko-
 kolokoli“ aktiivne kirjanduslik olnud, need niid ruttas rusk-
 stoonis legevemiseks tsaarile oma truu alambest konna-
 tama. Iku Purgenevst niiditati: tsaarivõimude poolt läbi-
 näimise Herzyniga, siis kirjutas ta Aleksander II-le uue-
 ja mõlles andis mõista, et tal ei ole enam mõnda vhist
 Herzyn raaditaja. Sellele ruttu teavemise ja sõprade
 maharajamise ust pütsutas viimane „Kolokol“ Purg-
 nevst pekkide sõnadega: „Mere kirjanduslik nägib vhist
 hallipäisest (meessoost) haldalenaast, kes kirjutas va-
 litsijale, et ta on kaotanud uue ning söögikoru, ka-
 hu, ja haled püksid ja hambad, pünnelid supärist, et
 vaertsija ei tea lida või haaranud patukahitusest,
 mille mõjul „ta on kaotanud kõigi rahelordad koon-
 põlve-sõpradeja.““¹ Herzyn Herzyn mõlles mõista, pidi
 Purgenev tänapäev, et see mõõndelt hävitas mänes
 oli suunatud tema kohta.

Rahelordade teavemist liberaalidega
 mõjustas see asyann, et Herzyn võnes vennastu liide
 loomise propogandistina sõis slaav rahvaste, eelisi-
 se venelaste ja poolakate vahel. Sellepärast leidis
 1863. aasta Poola vlistous kurt poolhordu „Kolokol“

¹ Herzyn, Rahitued artiklud ja kirjad, II n., le. 349.

veergudele avaldatud Herzeni artiklite. „Nata Veni Svi.
krokoda“ organises Herzeni imitatsiooni isegi poola ka-
tele amelese toetus kogumise.

Võrdluses raba ja võltumatu Poola sest, kutsus
Herzen vene sõjaväelast üles mitte alluma tsaari kod-
kolele, kes käivad tulstada relvitute inimeste kohta.
Kui 1861. aasta aprillis jõudis londonisse teated täna-
va meeleavalduse tulstamisest Harmani, mis puhul vene
garnisoni polkovnik Reitera kasis enese maha, et mit-
te olla niidi relvitute inimeste arvmas, kirjutas Herzen:
„Kui juba maha lasta, siis on vaja maha lasta need
kõndraad, kes käivad tulstada relvitute kohta.“¹
Sellele otsusele võlmutseja vene sõduritele püüdis ta mo-
justada vastuhakkude tekkimist tsaari sõjaväe
hulgas Poolas. „See ei kehtse vene rahvast Poolas!“
hüüdis Herzen sõduritele, „te käsite Poolas elaa
stiget tsaari pretensioon.“²

Võrdluses tsaarivaltstuse rõhumispoliitika
vaste Poolas, lõi „Kolokol“ järgest oma veergudele artik-
leid, milles paljastab pulmuss, millega ras Poolas hakka-
ma. Nene sõjaväe-puru-reaktsioonide kõndraate ja ohust-
side puhlimisel. Herzen müüdis teravalt Peterburis seen
maneevudega valtsust, kes „... ei saa aru kunagi, et He-

¹ Herzen, Valitud artiklid ja kirjad, II k. l. 190.

² Herzen, Тормоз союзу и союзу и русии, Т. XI, стр. 48.

nemaale on tegur, sõltumatu Poola kui liitlane palja
 vajalikkum kui neljaks karsatav, teotatud, vohkas Poola.¹
 Kui 1863. a. ülestõusu ajal mõnevõrra Poolas puudutati
 talurahva maaga vabastamise kehtumist, kirjutas Herzen
 vaimustusega: "... kui ilvalt algas Poola oma uut üles-
 tõusu, kus kõigepealt Põllumajandus ühikute koostelise
 vabastamis poola mõistliku taustaga anda põlvkondadele
 kättele hõnguma. Sellel puhul võrduse ja nõudluse
 täisealusele aktile kinnitame me need!"² Nagu me näeme,
 et talurahva maaga vabastamine Herzenile näidameasjalik
 ka Poolas.

1863. aasta ülestõus Poolas liidri teatavad puu-
 lihordavad vastukaja Euroopas, kuid mõned abistavad ramm-
 es astunud isegi riik. Reaktiivseks Preiss nägi isegi hea
 meeliga, et "... slaavlaste pehmed slaavlast!"³ ning "All-
 gemine Zeitung" see hääle häälemeheks kurtzaan, mis asus
 Austria valitsuse ütalpidamisel, et see vajata rõõmu,
 et Poolas algas verevõim!⁴ Kui kirjutas huumorist-
 valt Herzen tema poolt põhitud vastlastest, kes olid ka Peter-
 buris valitsuse reaktiivseks mõtsataviks.

Poola ülestõusute kauglaadse võitlusena olid
 Faresti poliidaarid mõne demokraatlike hõngumad.
 "Jah, poola vanaad," ütles Herzen, "kas te kukkute oma

¹ Реузен, Творче собрание сочинений и писем, т. XI, стр. 50.

² Ibid.

³ Herzen, Письма к друзьям и знакомым, II к., л. 381.

⁴ Реузен, Творче собрание сочинений и писем, т. XI к., л. 89.

mskiewicz'laes põlamiitsades või pöördut vabadina tapuni
 vabane Naassavisse, maaten is raa ühtevih kuldida teid
 smetlemast. "Kiitus teile!"¹ "Lüüd arjale, et vae nõduvõd pi-
 did monema tsaar kame poola ülestõumite vastu, et mahtu-
 nud Herzgen hõnge. Vae sõjamehe olukord set tema arva-
 tes hiimus, kui mille jäs valda... was olla rumeste timu-
 nans, keda ülestõumle provotseeritud, või minas omaide
 vastu..."² Sellepärast kutsusid Herzgen need üles kange-
 lastskult monema kas või vanglase, kerd õgal juhul keldu-
 da tapmast ühtegi poola ülestõumut. Selleks pödas ta
 sajavõitlus suure ühtsuse loomist sõjaväevõrde vahel, mil-
 line juhul is ole tsaarvalitsusel kerge need sundida poo-
 lakard tulstama.³ Me väene kerdas revolutsionäär Herzgen,
 mõiste täiesti, mille kurdas tormus ülestõum mahamurumine,
 sõjamehe otseselt vastupanule tsarismi hukatuskõne poli-
 litikal vene sõjamehe, kunnitades neile, et "... se ei ole
 kahva sõda, see on põltsuõlk kahustamine sõjavõgede abe,
 see on need piirid, mis tulstavad Bezdnas, see on need
 piiripärad, millega pehsti fetaberi sõõpilas, see on need
 täiõrd, mis homme kannavad nendesamade vene rasklas-
 te kävel piäle tarkima vene talupoega õlle ust, et ta
 tahab koos priviusega maad..."⁴

Ülestõum mahamurumiseks saatis tsaarvalitsus

¹ Herzgen, Rasktud artikeld ja kirjad, II k., lk. 329-330.

² 360.

³ nt. Lepuel, Польное сопротивление коммунистическому и анархическому движению, Г. 21, стр. 48.

⁴ Herzgen, Rasktud artikeld ja kirjad, II k., lk. 330.

Leedurne ja Valge-Heremaale suurte võitlustega M. N.
 Muravjov, kes see olid meenagi diktaatoride valitsuse
 liige, kuid kõrgem lüäs täiesti te reaktiivse võitluse
 teenistusse, ning kannas nüüd võitluse maharuumise
 tegevuse kantsäpimata tulemusena. Sime näme põlitas
 maha võitluse võltsid, karuti maha metsad, mis
 peituvad partisaanid, meelitati rahalisi tam uot kalu poeg
 tna kaardid kuita. Põhivõitlus, mis "hinded" Muravjovite
 üled väga kõrgelt ning andis talle krahvi tiitli. Kuid
 inglise ajakiri, "Illustrated Times" avaldas Muravjov port-
 ree, mis kirjutas Herzen viimase kohta: "See portree
 peab jääma järeltulevate põlvete, ta meelub ajalukka.
 Tähtsuse see portree selleks, et lapsed õppivad põlvama
 nende isasid, kes pooldavad ajameeluses telegraafide
 armastust ja poolehoidu selle kallatule, vett täis bul-
 doge, selle kõrgnevat põlvetege kanna üppuvate võlma-
 dega kärekkonnale; selle kalmidele, mille näolme on
 täis lohakumist, küllastunud tegevust, mis on saaru-
 tanud mingi tarmelise tündituse..." Pole kerge ette ku-
 jutada, millest revolutsioonidest mõju avaldas selli-
 ne kaer ja põlvus reaktsionääridest järvamänglast vas-
 tu. "Kõltsed" lugemise demokraatliku kõrgkonnale ja
 kuidas võis võhast määratleda teoreetiliselt.

* Herzen, Nähtud artiklid ja kirjad, II k., lk. 248.

vaid arvud kahustamisel võllast abel...¹ Herzen
 mõstis teravalt hukka Katkov ja tema ajaleht, kes
 "... värises vohast vähimagi vabadus-puhangu pulsil,
 leidus see art Austrias ost Bryntina vabariigis."²
 Sellele vähemalike reaktsiooni saavades ütlesid liberaalsed
 lahti revolutsioonilis-demooraatlikust "Kolooolst".³ Kui
 1862. aastal "reaktsioon oli... inkubatsioonis ja voh-
 mist varjatud mädanemist es tunnustat val väga,"⁴ siis
 Poola vabastum ajal psudistoma määratsemise kulminat-
 sioonipunktis. Samavõrd kus liberaalsed ütlesid lahti
 Herzenit, ütles Herzen lahti neist, päädes truues oma
 revolutsioonilisele lipukirjale. 10. märtsil 1864. aastal
 kirjutas Herzen B. Puzynovle: "Me päästame vene as-
 me au ja saame selle eest vajaliku enamuse poolt
 kannatada."⁵ Lühem, kus oma artiklis "Herzen mälestusi"
 toob Herzene kirja B. Puzynovle, kirjutas, et "Herzen
 päästis vene demooraalia au,"⁵ hõnnetes abijelt tema
 revolutsioonilist võitlust Poola vabaduse ja vältumatus
 eest.

Reaktsiooni määratsemise ja jõudumiseks
 võltus aja kaugel, vaid raltus murumane mõmõusse.
 Vajadus mitte liberaalsete reformide järele saavas mü-
 dapääsmatub, sest venemaad tule paratamatult ko-

¹ Herzen, Valitud artiklid ja kirjad, I k., lk. 109

² Ibid., lk. 112.

³ Herzen, Toimne sobrasine esimeesimise ja meesime, f. XII, sff. 398.

⁴ Herzen, Valitud artiklid ja kirjad, I k., lk. 115.

⁵ Мемуары, стр. 18, стр.

pärast mõistis ta teravalt hukka „raamatulike revolutsioonitegr-
 jad“, kes nägid rahvas armult sotsiaalse katsete objekt, selle asemel,
 et tunnustada rahvas peituvat revolutsioonilisi võimeid oma de-
 kaadriks ümberkorraldajaks. Kõik hoidas Herzeli aga revo-
 lutsioonide segasustliku põlvkonna hümumist, millele ta andis idas-
 kes oma revolutsioonilise võitluse traditsioonid. „Need... on need
 rühmused, kes tõusvad altpoolt ja rüüdsid tõid oma miss de-
 menti Venemaa vaimsele ellu,“ kirjutas Herzeli 1863-a., „Aus-
 toutraatena Venemaa tuandus tahaplaanide... miss jõud talis ax-
 mele...“² Pärastades endise kiriga Venemaal kehtiva sotsiaal-majand-
 usliku ja poliitilise korra pakest, et saanud Herzeli aga võimaldelt
 konkreetselt osa võtta uue põlvkonna praktilisest revolutsioonilistest
 tegevusest, ega muutnud minna kaugemale revolutsioonilistest tegevustest.
 Sellepärast tekkisid ka mõned arusaamatused nende kelle kaudu
 Herzeli ja selle uue põlvkonna vahel, kes andis juba konkreetset
 tegevusplaani. Siis tuleb otsida põhjust, miks „Kolokol“ mõja
 1865/66. aastal vene lugijamonna hulgas langes, millele meeldis
 kaasa astas ka valtsuse terror, kuigi Herzeli kirjutas endiselt hu-
 silid, revolutsioonilise sõjaga artiklid, „Põlvkonnas järgides
 „... atodes vene arengutid, selgitades vene küsimusi.“³

Et leida parimat kontakti lugijatega, andis
 „Kolokol“ toimetaja Euroopa mandrite, tegevusid viima-
 sed aastad Genfis, kus oli kujunenud uus revolutsioo-
 nistide emigrantide keskus. Kuid katsid ei andnud tule-

1 vt. Herzeli, „Романное содействие коммунизму и наукам“, т. XV, стр. 31-36.

2 Herzeli, „Романное содействие коммунизму и наукам“, т. XVI, стр. 184, 185.

3 Herzeli, „Валтуд artiklid ja kirjad“, I k., lk. 358.

muksi ning 1867. aastal lõpetas. Kolond' demokraatiline vene keeles. Kaotsiläänud kontaktid ja alused võimaliku maajalude seada, kuid mõju, mida Kolond' oli avaldanud, kandis juba otse

Oma elu lõpu poole vst Herzgen nohke töölisliikumise tsuuri kaane-Euroopas. Herzgen ta ei loobu oma vene tsotsiaalsel loovast, tugenedes kemas un, et tulevase Euroopa loojaks on töölinnast ja et on vajalik seepärast seade vene talupoegade ning lään tööliste vahel. Et külla nimine tsotsiaalsel arengutele ei ole võimalik sama proletariaatse revolutsioonita, seda nuduys Herzgen ei muutnud nii veel midagi.

Proletariaadi protaktusust are saama hakates, läheneb Herzgen kares i Internatsionaale, hindaates seda väga kõrgelt. 1869. aastal kirjutas Bakuninile, kelle väärkõdanduse anarhismoga Herzgen ei nõustunud, kirjutab ta muuseas: „Rahvusvahelised töölinnongressid on muutumas nõhtuistungiteks, mille ette aututatakse üks või teine tsotsiaalne kiirumus teie järel, liitudes omavahel, eraldudes vireks „kiigels kiigis“, ... moodustavad töölinnad tuleva maajandumorra võime võiga ja võimeid tsuuri. Rahvusvaheline liit vstib saavada Drentinuse mõels... Saandudes sellele, hakkub omavahel liitunud tööliste maailm sama töita namssojate maailmast...“¹

¹ Herzgen, valitud artiklid ja kirjad, II k., lk. 365-366.

nnistudraus idealismis. Kuid see oli ka Glerzen võit-
lus talurahva maaga vabastamise ust ning seega objek-
tiivselt suunatud ideoloogiline ja päriserijus vastu, "...
oli revolutsiooniline talurahva nõudmiste väljendajaks
talurahva revolutsiooni kavandamise tingimustes."¹

Lahkudes Venemaalt reaktiooni tugevnenimise
ajajärgul, hakkas Glerzen välismaalt arendama revolutsioo-
nilist agitatsiooni, arutas selleks Londonis 1853. aastal
'Vaba Veni Püüdkoja', mille tähtsust hindas väga
kõrgelt Lenin, öeldes: "Glerzen lõi vaba vene ajakirjan-
duse välismaal, — selles on tema suur teene. Vajalik
võrkumine oli lõpetatud."² 1857. aastal hakkas ilmuma
'Kolokol', mis omendas revolutsioonilistes ringkondades
suurt tähtsust, sest ta märkis, et "... tõsta masside
aktiivsust ja saava ardate organiseeritusele võitlu-
cks tsaristliku-aadlikele korraga."³ Kõrgest jõust ka-
lurahva vabastamise ust võitleva 'Kolokol' paljastar
ning hukkamõistet sõna tsarivõimude suhtes ja jäänud
väljatuks, vaid selle mõju meenas üles täiesti uus rev-
olutsiooniline suunipool, kes oli huvitatud Venemaa va-
bast tulevikust. Glerzen oli uskõige oma mõnumaa
suur patrioot, kes "koogu oma vanaused hingelised
püüdis... antada rahva teenust."⁴ Mõistes, et

¹ Ченочков, стр. 260.

² Ленин, Сов., т. 18, стр. 12.

³ Базилева, стр. 286.

⁴ Эдсберг, стр. 13.

endised revolutsioonäärud - aadlased jäid enam rah-
vamassidest, katsus Herzgen "... leida enam laienat
olust tsarismi ja pärisarjuse revolutsiooniliseks ku-
kutamiseks." ¹

"Kolokol" väideti revolutsioonilise liikumise
arengu suhtes on hõudamatu. See oli tõeline tsennu-
lika ajakiri, mis revolutsioonse aadliperoodre kirjutas
laiemalt hulkadel. Legin oma artikels "Töölisajajaa-
duse mõnetekst Venemaal" mainis, et "töölisajajanduse
(proletaarse - demokraatliku või sotsiaal - demokraatliku)
eliitajaks oli ... üld - demokraatlik tsennuurtaja ajajaa-
dus arstas Herzgeni "Kolokoliga": "Sest ägeda reaktiio-
ni aastatel, kus Venemaal valitses terror, puudus sõ-
navabadus, oli "Kolokol" üksiks vaba sõna levitajaks,
isovalitsusliku verra kritiseerijaks. ÜSIS arvata, mille-
ni mõju oli Herzgeni kaerukate artiklite, mis tõrd
päeva valge tsaristliku bürookraatia ning mõnime
kuridegurud talupoegade kallal, politsii omavõel,
ametnike arvutud riiguarjused. Need paljastused
pitasid kaasa revolutsioonilise mõtte tugevumisele
reaktsioonse määratsustert hoolimata nong nättand,
et isovalitsuse muurus ja võim oli tegelikult när-
lone. Herzgeni "Kolokol" kartes siiskiult lahvade

¹ Дайнок, с. 14.

² Ленин, Соч., т. 20, с. 223.

rahvamaride huve, tõstis nende revolutsioonist teadust, oli innustajaks noortele revolutsionääridele - sejasõudas-tele.

Herzeni revolutsioonist tähtsust suuandab veelgi asjaolu, et olles sõtsuaalselt päritolult vene mõisnik, ta suutis tõusta dialektilise materialismi tunnetamiseks ning revolutsioonilise demokraatismi tasemele. Herzd tema sõtsuaalsest päritolust tulenevad mitmed asümmeetria ja vead nii teoorias, kui ka praktilises revolutsioonilises tegevuses. Mõnudes saades hulga võimeid intellektuaalsel töö- ja teaduslikel aladel, lootes, et see on võimeline tegema mõnda talurahva maaga vabastamiseks, pöördus Herzen tagasi ^{esialgu} tsarskult ja just selle poole. "Kõige monarhis- mi" kõige suurest vaadist tuleb tema, nagu väidab Lenin, "... meesmagusad kirjad 'Kolokolis' Aleksan- der II-le Poojale, mida praegu ei saa lugeda tema vastikustundeta."¹ Mitte vähes revolutsioonist rah- vast, pöördus Herzen "lõppude" poole, lootes nende kaudu talurahva maaga vabastamist. Jäi 4 aastat- med 40-ndate aastatel, et tsaar ning teda ümbrit- sev bürokratia " ... on rõhujate klasside uskar maitse- ja, et need, kes siisalt ja tõsiselt soovivad ta- lupoegade olukorra põhjaliku parandamist, ei

¹ Lenin, Col. , T. 18, cyp. 12.

pea taastama abi valitsuselt, varem teinud järest-
mist ja poliitilise vabaduse kättevõitmist."

1861. aasta reform mille ettevalmistusperioo-
di Hergen propagandis suurel määral oma "võitluse" ja
õiguse, lootes talurahva maaga vabastamist, muutis tema
suhtumist riigil- kodanlikku liberalismi ning tsaar. Re-
form tuli isevalitsuse käest moonutatuna ning es-
mood faktiliselt talupoegade mõned vabadused. Kõrvald-
vahutused olid sellele vastuseks. Ka Hergen loobus ajal-
loomast "tippudele" ning ütles end lahti liberaalidest.
Eriti jämsa joone tõmbasid tema ja liberaalide vahel.
1863. aasta riigimütsid Poolas ning kehtsimees juha-
nawete õtendamise tsarivõimudega. Rahva revolutsioonil-
se jõud surdis teda uskuma, et ta võikem ja rohkem
selle võimetele ning loodetele vastata Hergen, ... aas-
... kartmatalt revolutsioonilise demokraatia poole libe-
ralismis vastu. Ta hakkas revolutsiooni tüpe. "Suure
patriootina võrdles Venemaa praegu tuleviku ust-
arendas ta revolutsioonilist agitatsiooni sellel jõuga,
mis jätab varju tema kõhklemisid ning selgelt tõuseb esi-
le kindlaku päisepuse ja isevalitsuse vastu võitleja ke-
ju. Sellepärast es oleks meil võimalik etida Hergeni
õigust, taid arvestades ajaloolist tingimust, milles ta

1 Lenin, Tööd, 4. r., lk. 381.

2 Munn, Co., T. 18. c. p. 14.

legulises, kosta teda kõrgeli kui revolutsioonilist võitle-
 jat, kes andis riigivõimude kogemuse proletariaadi eden-
 pideks võtluseks. Proletariaat, õppides tundma ja aus-
 tama Glerzeni revolutsioonilist võtlust, tõustas muide
 traditsioonide võrra, mis aitanud tal Suure Oktoobri-
 revolutsiooni ajal purustada tsarismi monarhia,
 "... mille vastu Glerzen esimesena heiskas suure
 mõistluse, pöördudes narmide pooli raba sõnaga."

Austades Glerzenit, peab kogu nõukogudemaad
 kallerks suure vene rahva revolutsioonilise mõtte eest
 võitlejat.

¹ Ленин, Соч., Т. 18, стр. 15.

VI Kokkuvõte

XIX sajandi esimesel poolel süvenes Venemaal sotsiaalsed kaubalis-rahvaliste suhete arenguga feodalismi üld-
 kriis, mille tagajärjel kasvab talurahva eksploatatsioon
 mõistmike poole. See kutsus omakorda esile talurahva
 vastupanu, mis väljendus sõjeli puhkates rahutus-
 tes ja ülestõusudes. Uue aadel, kes hoidis kram-
 likult kinni odavast pärisorjusest tööjõust ega
 soovitud mõnda hinnat eest sellest loobuda, leidis kord-
 lat kaitset tsaarivalitsuselt, kes oma poliitikas läh-
 tus alati aadli kui "riigi" huvidest. Talurahva
 rahutused suruti maha julmade sõjaliste elukut-
 siioonidega ning riigis säilitati kord karm poliit-
 seireregiim abel. Kord pärisorjusele karva loos-
 tumisprotsess jätkus. Mõistmike katsete põllu-
 majanduse ratsionaliseerimisel ei andnud tulemu-
 si, sest moodne agrotehnika sattus vastuolule
 organimed pärisorise tööjõuga. Tõrjuga ning qua-
 lifitseerimata pärisorja töö püüdis marinate
 tarvitamisele võtmist. Samal ajal võtsid kauba-
 lis-rahvalised suhted üha suurema ulatuse, õigusta-

kehtiva korraga, arreteeriti Glerzen ja paigutati
Vjatcasse, hiljem Vladimiri. Pärast vähest aega
kestnud vabadust 1839. aastal arreteeriti ta uuesti
poliitilistel motiividel ning saadeti Meaori roogpro-
di.

Gladius välgasõidituna, tegelas Glerzen
pärge ajaloolise ja filosoofilise kirjanduse uur-
misega ning annab ka ise kirjanduslike teoste tege-
mist. Neli aastat tutvus ta palju põhjaliku-
malt pariisiis-keskusele Venemaa olustikuga,
milles nähtud ebasõguse pinnal tema revolutsioo-
nilised vaated kipseid järjest enam. Saasunud 1842.
aastal Moskvasse, jätkas ta võitlust valitseva kor-
ra poolt soovitud paride vastu palju aktiivsemalt.
Omandanud Gleyli dialektika, jõudis ta oma fi-
losoofilistes vaadetes materialistliku suhtumiseni
elu ja inimese probleemidesse, kujunes Glerzenist
40-ndate aastate Venemaa isvartsuse ja pärsonija-
se vastu areneva võitluse juhlivaimaks kujuks
ning inimese progressiise osa liikumiseks. Kas-
vava reaktsiooni tingimustes ei omandanud tal
aga võimalust oma revolutsioonilisi vaadete
vaba propageerimise ning 1847. aastal emigreerus

Herzen jäädavalt Venemaalt, jätkates välismaal töö-
 lise revolutsioonilise agitatsiooni arendamist.

1848. aasta revolutsiooniliste sündmuste
 ebapäalisk lõppemine sai tõukiks Herzeni omapära-
 se „vene sotsiaalse“ teooria arendamiseks, mille pro-
 pagatsioonist, samuti raju võitlust ideoloogilise vas-
 tuse, ta loostas enamvähem kogu oma kirjanduslik-
 publististlikku loominguga kauda. Peedes kirjutas ki-
 re ja andumusega vene talurahva pärisõigust
 vabastamise ideed ning õhutas revolutsioonilist
 vaenu tsarsuvalitsuse vastu, muutis Herzeni „Kaba-
 vene Sõukokoga“, mille kaudu ta hakkas levita-
 ma agitatsioonilist kirjandust. Eriti suure täht-
 suse omandasid tema poolt organiseeritud revo-
 lutsioonilised ajakirjad „Poljarnaja Zvezda“
 ja „Kolokol“, millede mõju vene ühiskonnale
 oli väga suur.

Herzeni revolutsiooniline agitatsioon
 leidis varemalt soodsat prada Venemaal 50-nda-
 te ja 60-ndate aastate jooksul, mil Krimmi sõja
 kaotuse tagajärjel ning talurahva rahutuste
 mõju all seal kujunenud tselou revolutsioonil-
 ise situatsioon. Feodaalse süsteemi laostumine tõs-

tis pärisajuse kaotamise teinvalt jätkaneda. Sees
 sellega kühmitused kiigis ühhouadlased ühed, vastavalt
 majandustkele huudide, kas keidmuse demokraat-
 lina 181 anti-demokraatline lahendus karteks. Refor-
 mi ümber areneva klassivõitluse teinavus väljendus
 omja pärisajuse talurahva ja feodaalse aadli anta-
 gonistlikes vastuvõttes, kuna viimane püüdis nõrga-
 henditega säilitada oma majandustunne ja poliit-
 list ülemõistmu. Herzgen revolutsiooniline agitat-
 sioon teinid nimetatud perioodile keidmuse revo-
 lutsioonilis-demokraatline lahendus, kuid oli mõ-
 nevõrre liberaalse kollektivega selle saavutamise tak-
 tikas. Kuid võrd aga 1861 aasta reformi järel tlm-
 nes, et aadlil läis hoopis omaasupüüdlonuse,
 oristouratunne teid selle vägatootamisel ning
 kohulohematus talurahva seas tõusis osjalste
 ekskutsioonide tagajärjel, millega valitsus reformib
 elle viis, kus Herzgen niasat otsustavalt revolutsioo-
 nilise seisukohale. Lõplone ja järjekundla revo-
 lutsioonilise demokraadi kujunidas temast tsaa-
 valitsuse tsaktsioonilise poliitona kasv suureigi
 ning Poola ülestõus, mis häivatas kõne Herzgen
 loatunad liberaaliduse ja siitpeale kuulus ta jää-

gitult Belinski, Pjandšwmi ja Sobolewowski kõr-
vde vae revolutsioonilise demokraatide meelsas-
se pejaadi, kes kirjutasid võitlees oma kolme
parema tuleviku eest.

gitult Belinski, Pjandšwmi ja Sobolewowski kõr-
wae wae revolutsioonilist demokraatide meelras-
se pezaadi, kes kindralt wõitles oma rahwa
parema tuleviku eest.

"Kirjanduse loetelu ja tsiteerimise kasu-
tatuõde lohendid.

I Marksismi- Leninismi klassikud.

- K. Marks Внeшняя политика русского
империализма; К. Маркс и Ф. Энгельс,
Соч., Т. XVI, часть II, с. 1936;
= К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., Т. XVI, ч. II.
- K. Маркс Письмо в редакцию Отечественных
Замосков; К. Маркс и Ф. Энгельс,
Соч., Т. XV, Москва, 1935;
= К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., Т. XV.
- Ф. Энгельс Развитие социализма от утопии
к науке; К. Маркс и Ф. Энгельс,
Соч., Т. XV, Москва, 1935;
= К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., Т. XV.
- Lenin Народно-классовая мажоритарность
или простейшая форма демократии;
Госизд, 1. к., 4. välja, Tallinn, 1948;
= Lenin, Gosizd, 1. к.
- Lenin Mollisest pärandist me loovame;
Госизд, 2. к., 4. välja, Tallinn, 1949;
= Lenin, Gosizd, 2. к.

- Lenin Töölispartei ja talurahvas;
Teosed, 4. k., 4. välja, Tallinn, 1950.
= Lenin, Teosed, 4. k.
- Lenin „Pahempöolsuse“ lasteharjus
kommunismis; Valitud teosed, II k.,
Tallinn, 1946.
= Lenin, Valitud teosed, II k.
- Ленин *
Ложителя змея и Анкибала либра-
мула; Соч., т. 5, изд. 4, с. 6, 1948;
= Ленин, Соч., т. 5.
- Ленин *
Тяжелые и легкие парки крепостного права;
Соч., т. 17, изд. 4, 1948
= Ленин, Соч., т. 17.
- Ленин *
„Крестьянская реформа“ и пролетарско-
крестьянская революция; Соч., т. 17,
изд. 4, 1948;
= Ленин, Соч., т. 17.
- Ленин *
Тамара Кризна; Соч., т. 18, изд. 4, 1948;
= Ленин, Соч., т. 18.
- Ленин *
Из прошлого рабочих пера в
России; Соч., т. 20, изд. 4, 1948;
= Ленин, Соч., т. 20.
- Ленин *
Крах II Интернационала;
Соч., т. 21, изд. 4, 1948;
= Ленин, Соч., т. 21.

II Allikad

- A. Herzen Valitud artiklõd ja kirjad,
I k., Tallonn, 1948;
II k., Tallonn, 1950;
= A. Herzen, Valitud artiklõd ja
kirjad, k...
- A. M. Перцев *
Полное собрание сочинений и
писем, под редакцией М. К. Мелке,
Т.Т. VI, VII, VIII, Петроград, 1917;
Т.Т. IX, X, XI, Петербург, 1919;
Т.Т. XIV, XV, XVI, Петербург, 1920;
Т.Т. XVII, XIX, Петроград, 1922;
= Перцев, Полное собрание сочинений
и писем, Т...
- A. M. Перцев *
Избранной философские произ-
ведения, Т.Т. I, II, s.l. 1946;
= Перцев, Избранной философские
произведения, Т...
- A. M. Перцев
Былое и думы, Т. I,
Москва, 1937;
= Былое и думы, Т. I.
- *
„Колокол“
1857 — 1862, Т. I;
= „Колокол“, № ..., 2..., Т. I.

III Кизанис

- З. П. Базилева , Колокол* Кривина, s.l., 1949;
= Базилева.
- В. Н. Волосова Социально - политические
и философские взгляды А. М.
Кривина, Москва, 1950;
= Волосова.
- Б. А. Дацук Основные направления в
русском обизертенно - поли-
тическом движении 30-40-х
годов XIX века, Москва, 1950;
= Дацук.
- Н. С. Державин А. М. Кривин, s.l., 1947;
= Державин.
- Д. М. Чесноков Мирозрение Кривина, s.l., 1948;
= Чесноков.
- Л. Э. Эльберг А. М. Кривин и наша совре-
менность, Москва, 1950;
= Эльберг.